

УКРАЇНСЬКИЙ КАТОЛИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ НАУК ПРО ЗДОРОВ'Я

КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ ТА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

на тему:

Практика соціальної підтримки учасників АТО (ООС)

в процесі адаптації до мирного життя

Виконала: студентка бго курсу, групи ЗСР18/М

спеціальності 231 «Соціальна робота»,

Освітня програма «Технології та інновації в соціальній роботі»

Качмарик А. Г.

Керівник Семигіна Т. В.

Рецензент _____

ЛЬВІВ - 2019

ЗМІСТ РОБОТИ

ВСТУП.....
РОЗДІЛ 1. СУЧАСНІ УЯВЛЕННЯ ПРО ПСИХОЛОГІЧНУ ТА СОЦІАЛЬНУ ПІДТРИМКУ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ	
1.1. Специфіка повернення учасників бойових дій до мирного життя.....	6
1.2. Закордонний та вітчизняний досвід соціальної підтримки учасників бойових дій.....	11
Висновки до першого розділу	17
РОЗДІЛ 2. ПОТОЧНИЙ СТАН І МОЖЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ УЧАСНИКІВ АТО (ООС)	
2.1. Законодавче регулювання питань соціальної підтримки учасників АТО (ООС)	18
2.2. Потреби та запити учасників АТО (ООС) щодо соціально-психологічних послуг.....	22
2.3. Практика соціальної підтримки учасників АТО (ООС).....	31
2.4. Удосконалення надання соціальної підтримки учасникам АТО (ООС).....	40
Висновки до другого розділу.....	46
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....48
ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....50
ДОДАТКИ	
Додаток А. Гайд для інтерв'ю з учасниками бойових дій.....	56
Додаток Б. Гайд для інтерв'ю з експертами.....	58
Додаток В. Дані про респондентів (учасники бойових дій).....	60
Додаток Г. Дані про респондентів (експерти).....	61

ВСТУП

Російська агресія проти України розпочалась 20 лютого 2014 року шляхом окупації Кримського півострова. Незаконне заволодіння півостровом Крим та Севастополем, опісля вторгнення у Донецьку та Луганську області України, де розпочався збройний конфлікт. Гібридна війна Російської Федерації проти України дала підстави чоловікам та жінкам вступати у Збройні Сили України, в Національну Гвардію чи обирати шлях Добровольця. Указом Президента України було оголошено мобілізацію та призов військовозобов'язаних й резервістів (перші хвили припадають на 2014-2015 рр.). Агресія Росії зумовила переглянути статус учасників бойових дій у зоні АТО (ООС). Станом на 01.07.2019р. за інформацією, яку висвітлили відомчі комісії щодо надання статусу учасника бойових дій, отримали 369 451 особи (Державна служба України у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції, 2019).

В умовах війни фахівці психологічної та соціальної сфер зіткнулись із низкою потреб та проблем, які виникають в учасниках бойових дій та ветеранів війни. Психологічні травми, стрес, посттравматичний стресовий розлад, флешбек, залежність від військових дій, поранення, інвалідність, важка адаптація, конфлікти із сім'єю – всі ці наслідки можуть породити асоціальну поведінку. В результаті цього спостерігається неконтрольована агресія, алкоголізм, наркоманія, правопорушення.

Через посттравматичний стресовий розлад ветерани АТО (ООС) даються до суїцидальної поведінки. Відомо, що станом на 01.04.2018 р. в зоні АТО щонайменше 554 особи скоїли самогубство. Однак, є брак інформації щодо кількості самогубств, вчинених ветеранами АТО (ООС) на основі ПТРС у цивільному житті, адже їх обліку ніхто не веде. Важливим є і те, що офіційно

визнані вчинені самогубства обліковуються лише серед учасників бойових дій, які вступили у Збройні сили України (Українська правда, 2018).

За даними судової психіатрії, у січні 2018 року скоєно понад 100 суїцидів серед учасників АТО (ООС) після повернення до мирного життя (Україні створено реєстр бійців АТО, які здійснили суїцид, 2017). Експерти зазначають, що динаміка вчинення суїциду серед учасників АТО (ООС) після повернення із зони конфлікту зростає. Порівнюючи із 2017 роком, динаміка становить 47%. (112.ua, 2018). Тоді, як в 2016 році за даними МО в країні зафіксовано 63 вчинених самогубств серед учасників АТО (ООС) (Корреспондент.net, 2018).

Ведення обліку вчинення самогубства серед учасників бойових дій вимагає тривалого часу та добре організованого механізму, адже ми повинні вносити випадки не лише серед військових ЗСУ, а й серед добровольців. Із створенням обліку самогубств із достовірною інформацією, ми зрозуміємо наявний відсоток охоплених осіб, які пройшли успішну психологічну реабілітацію та рівень адаптації учасників бойових дій до мирного життя.

В Україні досі не існує єдиної моделі надання соціальної підтримки учасникам АТО (ООС), яке законодавчо було б закріплене. Крім цього, не прописано стандартизований механізм надання соціальних послуг учасникам бойових дій (Палієнко, Семигіна, 2016).

Мета дослідження: вивчити практику та надати рекомендації щодо доповнення державної цільової програми соціальної підтримки учасників АТО (ООС) у процесі адаптації до мирного життя.

Об'єкт дослідження: соціальна підтримка ветеранів АТО (ООС).

Предмет дослідження: потреби ветеранів ООС (АТО) щодо соціальної підтримки та можливості їх задоволення.

Завдання:

1. Вивчити специфіку повернення учасників бойових дій до мирного життя.

2. Проаналізувати досвід реалізації програм підтримки учасників бойових дій з питань адаптації на прикладі Ізраїлю та України.
3. Здійснити аналіз нормативно-правової бази України з питань соціальної підтримки учасників АТО (ООС).
4. Визначити потреби учасників АТО (ООС) в процесі соціальної підтримки шляхом проведення інтерв'ю.
5. Вивчити наявні соціальні та психологічні послуги для учасників бойових дій у містах Львів та Дніпро.
6. Розробити рекомендації щодо поліпшення надання соціальної підтримки учасникам АТО (ООС) у процесі адаптації до мирного життя.

Методи дослідження: аналіз документів (нормативно-правової бази України, яка регулює питання соціальної підтримки учасників АТО (ООС), документи закладів, які покликані надавати соціальну підтримку учасникам АТО (ООС), зокрема, положення, звіти, посадові інструкції Львівського Центру надання послуг та Центру надання допомоги учасникам АТО та членам їх сімей м. Дніпро); опитування експертів та учасників АТО (ООС) шляхом проведення інтерв'ю.

Гайди для інтерв'ю з експертами та учасниками АТО (ООС) наведені в додатках А та Б.

Загалом в ході дослідження було опитано 10 учасників бойових дій та 11 експертів (соціальних працівників, психологів, військових капеланів тощо). У додатках В та Г подано інформацію про учасників дослідження.

РОЗДІЛ 1. СУЧАСНІ УЯВЛЕННЯ ПРО ПСИХОЛОГІЧНУ ТА СОЦІАЛЬНУ ПІДТРИМКУ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ

1.1. Специфіка повернення учасників бойових дій до мирного життя

Зіткнення інтересів різних держав, політичних груп, національних чи релігійних угруповань здатні породити війни або збройні конфлікти. Сотні людей залучені до ведення воєнних дій, а це означає, що соціальних, психологічних та фізіологічних проблем не уникнути. Ціна кожної війни чи збройного конфлікту – це набута інвалідність, людські втрати на полі бою або ж вчинення самогубства колишнім учасником бойових дій уже в цивільному житті.

Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» зазначається, що ветеранами війни є особи, які прийняли рішення брати участь у воєнних діях на захист своєї держави або ж вести воєнні дії на територіях інших країн. У свою чергу, учасниками бойових дій називаємо тих осіб, які виконують бойові завдання, аби захистити інтереси своєї Батьківщини. Ці особи входять до складу військових підрозділів, об'єднань різних видів Збройних Сил (сухопутні чи морська піхота), були залученими у партизанських загонах чи вели підпільну боротьбу у воєнний або ж у мирний час (Верховна Рада, 1993).

У воєнних архівах можливо знайти документи з інформацією про емоційне страждання та психічні порушення учасників бойових дій. Багато років ЗМІ висвітлювали події та факти про учасників бойових дій із негативної сторони: кримінальні злочини, аморальна поведінка, неефективність медичних центрів, які не можуть надати вчасно та якісно допомогу тим, хто отримав ПТСР чи набув інвалідність (Охорона психічного здоров'я в умовах війни, 2017).

Військові, які уже повернулись із служби додому, стикаються із певними труднощами, що є неочікуваним для них. Повернення до мирного життя не раз супроводжується складним процесом адаптації. Існують чинники, які

характеризують рівень налагодженості соціального життя поза стінами армії чи поза ареною бою: рівень серйозності конфлікту, рівень підтримки від держави (матеріальної та соціально-психологічної), вид служби військовослужбовця та рівень підтримки від родини і друзів (Охорона психічного здоров'я в умовах війни, 2017).

Варто зазначити, що існує низка факторів бойової ситуації на полі бою, яка негативно відобразиться у процесі адаптації до мирного життя: відчуття загрози для життя та власного здоров'я («біологічний страх смерті»); тривалий стрес в зоні конфлікту, таким чином розвивається і психоемоційний стрес через усвідомлення навмисно вбивства ворога чи при втрати побратима; чинники бойової обстановки (брак часу, швидкість у виконанні завдань, неочікувана подія/обстріли, незрозумілість); брак вільного часу на повноцінний сон, дефіцит питної води, продуктів харчування; новий клімат місцевості (Палієнко, Семигіна, 2016).

Ці фактори мають негативний вплив на психіку військовослужбовця, крім цього відбувається «виснаження» для центральної нервової системи та спостерігається поява «бойової психічної травми». Варто уточнити, що бойовою психічною травмою називають патологічний стан центральної нервової системи, яке зумовлює координацію поведінки військового через патофізіологічні механізми (Кокун, Агаєв, Пішко, Лозінська, 2015).

Згодом все це здатне перерости у депресію, аутоагресію чи суїцидальну поведінку, пошук розради у вживанні наркотиків чи алкоголю, виникнення проблем в сім'ях, безробіття, неприйняття спокійного та мирного стилю поведінки суспільства (Палієнко, Семигіна, 2016).

Найважливішим етапом повернення до цивільного життя є відновлення та збереження психічного здоров'я військовослужбовця. Кожний військовий потребує підтримки до, під час та після несення військової служби в зоні конфлікту. Процес відновлення – це складний етап реабілітації, до якого повинні бути залучені не лише медики, психологи, психотерапевти, соціальні працівники,

а й товариші по службі, сім'я й родичі, громади, до якої належить боєць. Від рівня психічного здоров'я залежатиме подальша доля самого учасника бойових дій, його стосунки із родиною та загальна атмосфера військового підрозділу, до якого він належить (Охорона психічного здоров'я в умовах війни, 2017).

Фаріс Кіркланд у праці «Військова психіатрія» висвітлив ідею щодо тривалості та характеру війни, що знаходить своє відображення у специфіці повернення військового із арени бою до мирного життя. На прикладі військових США, Фаріс Кіркланд зазначив, що існує три етапи ведення бойових дій на певній території: операція швидкого реагування, основна війна та обмежена війна. В умовах основної війни військові дії проводяться задля збереження миру. Процес адаптації не несе у собі великі масштаби негативних наслідків, нижчий рівень конфліктів із родичами чи друзями, та навіть суспільство розуміє: воював заради добра. Це відновлення відбувається швидше із пошуком відповіді на питання «Який сенс боротьби та людських втрат?» (Охорона психічного здоров'я в умовах війни, 2017).

Щодо обмежених війн, так вони супроводжуються у іншому психологічному кліматі із невеликою участю військових. Здебільшого, національні інтереси – це основна причини. Суспільство має неоднозначне бачення та різне ставлення до цієї війни. Складний період повернення військового до мирного життя, адже спостерігається відсутність у єдиному ставлення суспільства до ведення воєнних дій, недостатнє визнання діяльності військовослужбовців (Охорона психічного здоров'я в умовах війни, 2017). Таке несхвалення може підсилити набутий посттравматичний стресовий розлад (ПТСР).

Важливо зазначити, що ПТСР розглядається як непсихотична реакція на стресову подію (травматичну ситуацію), а згодом може розвивати психічні порушення у людини (Зайцев, 2008). Учасник бойових дій, у якого спостерігається ПТСР, стикається з наступними труднощами: часто виникають нав'язливі спогади про травматичну подію, турбують нічні жахи, агресивна

поведінка, очікування чогось страшного, страх. Таких людей не покидає відчуття сорому. Складно заохотити військовослужбовця до спілкування про проблему, але це необхідно зробити, щоб вчасно йому допомогти, адже тут ми попереджуємо вчинення самогубства (Ворона, 2016).

Психотерапевти виокремлюють наступні симптоми ПТСР: регулярність у переживанні стресової ситуації, що супроводжується кошмарами, різкими негативними спогадами; відхилення, уникання думок та почуттів про травматичні події; переживання емоцій через обмеженість кола спілкування, відстороненість; надмірна збудженість (неврегульована реакція на різні події, дратівливість) (Державний експертний центр МОЗ України, 2016).

Люди із ПТСР не завжди самостійно звертаються до лікарів за допомогою. Але непережитий біль сам по собі не проходить, адже зазвичай боєць не прагне згадувати й обговорювати травматичну подію. Крім цього, в суспільстві існує певна соціальна стигматизація: проблеми із психічним здоров'ям, а отже він «не такий як всі». Страх бути дискримінованим та засміяним (УКПМД, 2016).

Існує також симптом, коли мова йдеться про повторне переживання – флешбеки: миттєве відтворення почуття травматичної ситуації. При флешбеку здається, що подія відбувається заново із точністю до деталі, при цьому демобілізований боєць відчуває той самий страх та паніку, агресію та безнадійність. Флешбек відбувається без вагомих причин, основне – існуючий подразник, який здатний викликати знову ж ті спогади та емоції (МОЗ, 2014).

Існує третя форма бойових дій – операція швидкого реагування. Виконання бойових завдань заради національних інтересів. Не раз учасники бойових дій не здатні самостійно оцінити аспекти війни. Відповідальність за процес повернення до мирного життя через збереження психічного здоров'я є делегована підрозділам, в яких вони проходять службу й армії загалом (Охорона психічного здоров'я в умовах війни, 2017).

Крім цього, важливу роль відіграє і те, що демобілізовані військові не здатні знайти спільну мову із рідними, не відчуваючи розуміння та підтримку.

Психотерапевти говорять про симптом емоційного оніміння. Втрата чи уникнення емоційної чутливості може кардинально змінити стосунки військовослужбовця з дружиною (чоловіком), а особливо у спілкуванні із дітьми (Охорона психічного здоров'я в умовах війни, 2017).

Тут можна говорити про те, що у сім'ях учасників бойових дій виникає специфічна криза, яка передбачає тривалу та складну перебудову ієрархії цінностей, спостерігається високий рівень напруги (Тополь, 2015).

Дослідники твердять, що найбільш ефективний процес адаптації та реабілітації відбувається тоді, коли поруч є підтримка сім'ї. Проте й сім'я потребує ресурсів та підтримки зі сторони психологів, адже в подальшому члени сім'ї стикаються із наслідками бойових травм, яких набув військовослужбовець (Кісарчук, Омельченко, Лазос, Литвиненко, Царенко, 2015).

Складністю у порозумінні між подружжями військовослужбовця може стати той момент, коли члени сім'ї, спілкуючись через засоби комунікації, не до кінця усе розповідали, не ділилися своїми переживаннями. Як стверджують фахівці – це нормально. Бо за час проведення у зоні конфлікту військовослужбовець мав надскладні випробування і не прагне про це говорити (Циганенко, 2015).

Працюючи із УБД, нерідко фахівці спостерігають наступну ситуацію: відмова від участі в суспільному житті, обмежене стає коло спілкування демобілізованого бійця, розрив дружніх зв'язків. Науковці твердять, що демобілізовані військовослужбовці повинні брати активну участь у громадському житті. Це пов'язано з самореалізацією та саморозкриттям власного потенціалу. Крім цього, налагодження соціальних зв'язків та комунікативні навички не дозволять залишатися бійцю на самоті із відчуттям безкорисливості (Охорона психічного здоров'я в умовах війни, 2017).

Окремим питанням є повернення учасників бойових дій до попереднього місця роботи. Тут, звичайно, розглядаємо мобілізованих та резервістів. Часто спостерігаємо ситуацію, коли демобілізовані військовослужбовці не можуть

адаптуватися до попереднього місця праці, саме тому знижується якість виконання роботи, зникає мотивація, тим самим погіршується продуктивність. Щодо процесу повернення на роботу й досі не розроблено чітку концепцію. Здебільшого, колишні мобілізовані військовослужбовці змінюють попереднє місце праці, оскільки не бачать сенсу виконання того чи іншого завдання (Охорона психічного здоров'я в умовах війни, 2017).

Необхідно на законодавчому рівні впроваджувати соціально-психологічну реадаптацію, адже вона являє собою організацію психологічного повернення військовослужбовця, який нещодавно покинув зону конфлікту. Така реадаптація являє собою два основні завдання: 1) зміна та перегляд ціннісно-орієнтаційної системи військового; 2) створення сприятливих умов середовища до процесу реадаптації. Перше завдання являє собою так званий «психологічний карантин»: задовільнити основні потреби учасника бойових дій, який прагне визнання та розуміння, зняття психоемоційної напруги та можливості підготувати себе до повернення в буденність. Тут важливу роботу виконують медики, психологи, соціальні працівники, командири тощо. А от друге завдання процесу реадаптації: це гідно зустріти військовослужбовця із зони конфлікту. Тут важливу роль відіграють родичі та друзі, сусіди та знайомі, суспільство (Приходько, 2016).

1.2. Закордонний та вітчизняний досвід соціальної підтримки учасників бойових дій

У вітчизняній науковій літературі наявні різні тлумачення поняття “соціальна підтримка. Так, С. Прилипко вважає, що соціальна підтримка – це механізм, в якому передбачаються заходи матеріального забезпечення, фінансування яких відбувається державним й місцевим бюджетом, іншими можливими джерелами фінансування. Таке матеріальне забезпечення надається громадянам, які опинилися у складних життєвих обставинах або ж потребують соціальної допомоги у певних питаннях (Прилипко, 2017). Однак, на думку

О. Корчевної, соціальна підтримка – це ціла сукупність засобів та методів соціально-психологічного характеру, що допомагають у соціально-професійному розвитку особистості на шляху формування її здібностей, навичок та ціннісних пріоритетів, накопичення ресурсів задля конкурентоспроможності й адаптації до умов місця праці (Корчевна, 2016).

А. Капська доводить, що соціальна підтримка передбачає створення державою комплексу заходів, які можливо впроваджувати як державними, так і громадськими, благодійними та комерційними організаціями. Успіх реалізованих заходів щодо соціальної підтримки людини потребує важливого аспекту: активна участь самої людини, адже зміни не можливі без власного бажання та самовдосконалення. При цьому виділяється такі функції соціальної підтримки, як: економічна, соціально-ціннісна, психологічна, інтегрована (Капська, 2015).

Збройний конфлікт, який відбувається на Сході України, створив необхідність у наданні соціальної підтримки учасникам бойових дій та їх сім'ям. Проте в Україні не утверджена єдина модель психосоціальної підтримки та навіть психологічної реабілітації для учасників бойових дій. Щоправда, елементи системи соціальної підтримки все ж існують та на практиці мають свої результати (Семигіна, 2017а).

Проаналізуємо український досвід соціальної підтримки учасників бойових дій. Державна служба України у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції подала Звіт за 2018 рік, в якому вказано основні напрями діяльності щодо соціальної підтримки учасників бойових дій, які повернулись від зони АТО (ООС). У звіті зазначені наступні пункти: організація роботи щодо питань надання статусу учасника бойових дій та виплати одноразової грошової допомоги; організація санаторно-курортного лікування учасників АТО (ООС); соціальна й професійна адаптації учасників АТО (ООС); організація психологічної реабілітації учасників АТО (ООС); координація діяльності щодо надання житла учасників бойових дій; організаційно-методичне забезпечення з питань надання пільг, соціальних виплат ветеранів війни та

учасників АТО (ООС) (Державна служба України у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції, 2018).

За даними Державної служби України у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції, у межах здійснення бюджетних програм за 2015-2018 роки послуги соціальної та професійної адаптації отримали 18 826 учасників АТО (ООС), 13 836 учасників АТО (ООС) отримали послуги психологічної реабілітації (Державна служба України у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції, 2018).

У звіті наведені відсоткові показники, які вказують на понаднормове виконання. Складається враження, що робота проводиться якісно та ефективно. Проте, аби зрозуміти та суб'єктивного порівняти показники, необхідно взяти до уваги створеного “Єдиного реєстру учасників антитерористичної операції” із персоніфікованою базою даних, де кількість осіб із статусом учасника бойових дій становить 369 451 особи (Державна служба України у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції, 2019). Тобто, ми розуміємо, що така діяльність не охоплює достатньої кількості учасників бойових дій. Цифри дозволяють нам зрозуміти, що до надання послуг потрібно залучати більше учасників АТО (ООС), аби державна програма була дійсно ефективною.

Фахівці соціальної сфери зазначають, що без психологічної реабілітації неможливо успішно здійснити соціальну адаптацію учасників бойових дій до мирного життя. Не зважаючи на те, що триває уже п'ятий рік війни, й надалі існують проблеми на шляху до розвитку системи психологічної реабілітації УБД: досі не визначені види, форми роботи, етапи, послідовність і терміни проведення реабілітації; не ухвалено методики, стандарти і протоколи здійснення реабілітації; відсутня система навчання фахівців, які б могли якісно надавати послуги реабілітації; відсутній реєстр із надавачами психологічних послуг, в якому містилась інформація про відповідність фаху та досвіду роботи; відсутня інформаційно-аналітична система адміністрування потреб учасників бойових дій

АТО (ООС) (Державна служба України у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції, 2018).

Варто проаналізувати процес надання соціальної підтримки учасникам бойових дій в Ізраїлі. Історія цієї країни вражає: з моменту, як світ визнав незалежність держави Ізраїль, виник Палестино-Ізраїльський конфлікт. У військах Ізраїлю служать чоловіки та жінки на рівних правах, починаючи із 18-річного віку. Після проходження військової служби ізраїльтяни пам'ятають про свій обов'язок перед державою: збирають кошти чи продовольчі товари для військових на фронті, передають учасникам бойових дій засоби гігієни, білизну та інші необхідні речі. В країні діє чимало центрів збирання продуктів та речей. Відповідальність за процес адаптації до мирного життя учасників бойових дій делегована уряду країни. Головне гасло: солдати піклуються про незалежне життя Ізраїлю, завдання ж уряду – це піклуватися про самих бійців (Лєменов, 2014).

Існує досвід надання соціальної та психологічної реабілітації в Ізраїлі, які під час війни з Ліваном (1982 рік) здійснювали роботу на принципі допомоги особам, які недавно постраждали (BICEPS). Створили підрозділи відновлення боєздатності (Combat Fitness Retraining Unit). У цих підрозділах працював наступний склад команди: соціальний працівник, психолог, психіатр, інструктор із спортивної та бойової підготовки. Крім цього, кожен з учасників команди мусив мати досвід бойових дій, таким чином дотримання принципу «Рівний-рівному» та підвищення рівня довіри учасника бойових дій до працівника. Експерти говорять про те, що впровадження принципу BICEPS під час надання допомоги особам із ПТСР, які повернулись із зони бойових дій дійсно є ефективним. Від так, після впровадження принципу BICEPS близько 85 % військовослужбовців здатні повернутися до проходження військової служби, а у 30% осіб розвиток ПТСР знизився (Бриндіков, 2018).

Здійснення реабілітації та надання послуг учасникам бойових дій, як свідчить закордонний досвід, передбачає низьку заходів, де істотними елементами є відновлення фізичного, психічного та соціального здоров'я, й залучення до

активного громадського життя та повернення до професійної діяльності. Важливо дотримуватися стабільності та постійної роботи: опісля проведення медичного лікування здійснення професійної адаптації (Бриндіков, 2018).

Якщо розглядати практику соціальної реабілітації в США, то варто наголосити на тому, що вона націлена не тільки на надання допомоги військовослужбовцям опісля повернення до мирного життя, але на профілактику. До армії США залучено понад 160 тисяч психологів й реабілітологів, які працюють у різних військових підрозділах, навіть на передових позиціях. Кожен психолог й реабілітолог має свою кількість людей, із якими працює. До речі, роботу проводять не лише із військовими, але й з обслуговуючим персоналом (Бриндіков, 2018).

Існує поняття *military social work* (військова соціальна робота), – це спеціалізована практика соціальної роботи, яка забезпечує підтримку військовослужбовцям, ветеранам війни та членам їх сімей. Військові соціальні працівники отримують спеціальну підготовку, аби якісно надати послуги та задовільними основні запити учасників бойових дій. Основне: розуміння ролі особи у ветеранській культурі, особливості виконання військової служби (Social Work License Map, 2019).

Ветерани війни та члени їх сімей звертаються до військових соціальних працівників за допомогою у боротьбі з психологічними та емоційними розладами, насильством над дітьми, залежністю, домашнім насильством або думками про самогубство. Військові соціальні працівники можуть надавати індивідуальне та сімейне консультування, кризове втручання, підтримку сімей службовців та проведення інструктажів після критичних подій (Tulane University, 2018).

Можна визначити основні функції військового соціального працівника: здійснення клінічного консультування; кризове втручання; впровадження програми навчання та тренування військовослужбовців; здійснення супервізії; пришвидшення процесу покращення емоційного стану учасника бойових дій, його сім'ї; організація та контроль процесу надання послуг учасникам бойових

дій; поширення інформації серед колег соціальної сфери про ефективність впровадження тих чи інших методів роботи (Гусак, Нескородяна, 2016).

Факти свідчать, що повернувшись із війни військовослужбовцю найбільше допомагає належність до груп самодопомоги, де збираються ветерани війни і діляться своїм досвідом, переживаннями, труднощами. Експерти свідчать, що це надзвичайно ефективно допомагає побороти бажання вчинення суїциду, побороти агресію й насильство, забути про алкоголь чи наркотики (Ворона, 2018).

В Україні надання послуг учасникам бойових дій зорієнтоване на принципі «соціального забезпечення»: надання пільг чи субсидій, здійснення соціального контролю за недугами та хворобами. Це створює певні труднощі у якісному наданні послуг, оскільки соціальна робота – це не лише матеріальна допомога. В першу чергу, соціальна робота із учасниками бойових дій – це допомога військовослужбовцю у відновленні свої функції та можливостей самостійно приймати рішення (Семигіна, 2017 б).

У міжнародному ж досвіді здійснення соціальної роботи із учасниками бойових дій визначають наступні стратегії, які необхідно врахувати: профілактична стратегія (це базове навчання, попередня підготовка військових до ведення воєнних дій); здійснення психосоціальної допомоги уже на полі бою (в зоні конфлікту); надання підтримки опісля повернення до мирного життя (робота із сім'єю військовослужбовця). Зазначені стратегії здатні реалізувати модель, назва якої «навчання психологічній стійкості та пружності». Така модель впливає на стресостійкість та подальшу адаптацію після повернення із зони конфлікту (Семигіна, 2017 б).

Існує спільна практика України та інших країн світу організації спортивних ігор для ветеранів. Унікальність сили духу допомагає відволіктися та тимчасово забути про травматичні події, що відбулися в зоні бойових дій. «Ігри нескорених» - параолімпійські ігри, участь в яких беруть поранені учасники бойових дій. У 2018 році відбулися змагання у Сідней, де приїхало 18 представників різних країн (Дрозда, 2018).

Отже, аналіз літератури засвідчує, що соціальна підтримка має інституційний характер, бо визначається державою і реалізується через певні державні і суспільні програми. Соціальна підтримка учасників бойових дій спрямована на відновлення фізичного, психічного та соціального здоров'я, залучення до активного громадського життя та повернення до професійної діяльності.

Висновки до першого розділу

Аналіз наукової літератури доводить, що повертаючись із зони конфлікту, учасник бойових дій стикається із складним процесом адаптації до мирного життя. Наслідки війни чи збройного конфлікту негативно впливають на учасників бойових дій: погіршення психофізичного здоров'я та здатності демобілізованого бійця самостійно рефлексувати щодо набутого досвіду. Вищезазначені наслідки можуть породжувати алкоголізм, наркоманію, агресивну поведінку, здійснення суїциду серед ветеранів війни. Саме тому, важливо впроваджувати практику соціальної підтримки учасника бойових дій в процесі повернення до мирного життя.

Проведено аналіз закордонного та вітчизняного досвіду соціальної підтримки учасників бойових дій. Українську практику соціальної підтримки учасників бойових дій висвітлено у Звіті за 2018 р. Державної служби України у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції. Крім цього, встановлено особливості процесу соціальної підтримки учасників бойових дій на прикладі Ізраїлю, а також розглянуто практику соціальної реабілітації в США.

РОЗДІЛ 2. ПОТОЧНИЙ СТАН І МОЖЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ УЧАСНИКІВ АТО (ООС)

2.1. Законодавче регулювання соціальної підтримки учасників АТО (ООС)

Проаналізуємо окремі нормативно-правові акти, які визначають права учасників АТО (ООС) та їхніх сімей. Звернемося, перш за все, варто зазначити Постанову КМУ від 20 серпня 2014 р. № 413 «Про затвердження Порядку надання та позбавлення статусу учасника бойових дій осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення чи у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їх здійснення» (Верховна Рада, 2014 а).

Привертає увагу дата набуття чинності постанови – це 20 серпня 2014 р. Саме в цей час розпочинаються військові дії, і український уряд змушений переглянути статус учасника бойових дій. Цей документ створюється із початком воєнних дій на Сході України. Зрозуміло, що прагне забезпечити умови надання статусу, аби українські військові змогли захистити свої права та отримати гарант соціальної підтримки за виконаний ними патріотичний обов'язок (Верховна Рада, 2014 а).

Ознайомившись із цим документом, розуміємо порядок надання статусу учасника бойових дій особам, які брали участь у веденні бойових дій в зоні АТО (ООС), захищаючи територію української держави від вторгнення Російської Федерації. Також у цьому документі зазначено порядок позбавлення статусу учасника бойових дій. У документі вказано, хто є потенційним отримувачем статусу учасника бойових дій, - це військові чи військовозобов'язані (резервісти), які вступили у лави Збройних Сил або ж Національної Гвардії, Служби зовнішньої розвідки, Державної прикордонної служби, стали Добровольцями та

інші законні утворення, які безпосередньо відстоювали незалежності України. При умові перебування на військовій службі у зоні АТО (ООС) не менше, аніж 30 календарних днів. У Постанові також вказаний перелік документів, які необхідні для отримання статусу учасника бойових дій (Верховна Рада, 2014 а). Тобто, ми розуміємо, що держава прагне захищати права учасників АТО (ООС), саме тому створено порядок надання та позбавлення статусу.

Наступний важливий документ – це Акт Кабінету Міністрів України від 11 серпня 2014 р. № 326 «Про утворення Державної служби України у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції» (Верховна Рада, 2014 б). Дата чинності цього акту – 11 серпня 2014р. Отож, саме в той час відбуваються бойові дії у Луганській та Донецьких областях. Учасників бойових дій стає все більше, адже відбувається нові хвилі мобілізації. Існує необхідність створення Державної служби України у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції задля забезпечення захисту законних прав та інтересів учасників бойових дій (Верховна Рада, 2014 б).

Члени Кабінету міністрів вважають, що є необхідним створення Державної служби України у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції. Зазначений центральний орган виконавчої влади здатний реалізовувати соціальний захист ветеранів АТО (ООС). Діяльність стосуватиметься наступних пунктів: адаптації та психологічної реабілітації ветеранів АТО (ООС), можливості на санаторно-курортне лікування, прав на технічні та інші засоби реабілітації, можливості на отримання житла, надання освітніх послуг, соціальної та професійної адаптації учасникам бойових дій. Також у документі передбачається перегляд видатків за виконання завдань (Верховна Рада, 2014 б).

Важливий підзаконний акт, який започаткував процес зміни законодавства, – Указ Президента України від 18.03.2015 № 570 «Про додаткові заходи щодо соціального захисту учасників антитерористичної операції». Завданням для Кабміну було наступне: обговорити питання щодо зміни штатної кількості психологів у закладах охорони здоров'я через збільшення кількості робочих місць,

зادля здійснення успішної реабілітація учасників АТО. Також розглянути питання щодо збільшення фінансування закладів охорони здоров'я, в разі необхідності. У документі йдеться про залучення спеціалістів із фізичної реабілітації у госпіталі та у заклади охорони здоров'я, адже мова йшла про надання послуги реабілітації для учасників АТО. Кабінет Міністрів зобов'язаний розглянути питання й щодо створення регіональних центрів, які б проводили психологічну реабілітацію та здійснювали лікування; створення служб соціально-психологічного відновлення учасників АТО, крім цього надавали б спеціалізовану психіатричну та психотерапевтичну допомогу. Послуги повинні надаватися у відповідних центрах високо кваліфікованими спеціалістами (Президент України, 2015).

Наразі відповідну програму розробили лише через три роки. Спробуємо проаналізувати український досвід соціальної підтримки учасників бойових дій через Постанову Кабінету Міністрів від 5 грудня 2018 р. № 1021 «Про затвердження Державної цільової програми з фізичної, медичної, психологічної реабілітації і соціальної та професійної реадаптації учасників антитерористичної операції та осіб, які брали участь у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їх здійснення, на період до 2022 року» (Далі – Державна цільова програма). (Верховна Рада, 2018).

Метою зазначеної Програми є процес підготовки та впровадження заходів, які охоплюють фізичну, медичну, психологічну реабілітацію, а також соціальну та професійну реадаптацію учасників АТО (ООС) та осіб, які були задіяні у здійсненні заходів національної безпеки та стримування агресії Російської Федерації. Цю діяльність учасники АТО (ООС) проводили у Донецькій та Луганській областях. Державна програма триватиме до 2022 року. Основами такої програми стануть здійснення структурованого та прозорого адміністрування потреб УБД враховуючи чоловічі та жіночі особливості. Програма передбачає підвищення рівня ефективності у взаємодіях центральних та місцевих органів

виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, громадських і міжнародних організацій у вирішенні вище зазначених питань (Верховна Рада, 2018).

Положенням визначено основні шляхи розв'язання проблеми реабілітації та реадaptaції учасників через аналіз міжнародного досвіду, з подальшою розробкою та впровадженням законодавчого підґрунтя процесу реабілітації та реадaptaції учасників АТО (ООС); навчання фахівців, задіяних у виконанні програми; якісне донесення інформації та здатність адмініструвати потреби громадян у сфері соціального захисту; проведення психологічної реабілітації та реадaptaції учасників разом із членами їх сімей; фізичну та медичну реабілітацію учасників; створення механізму моніторингу та контролю, задля отримання прозорих результатів виконання програми (Верховна Рада, 2018).

Очікуваними результатами є створення системи реабілітації та реадaptaції учасників, яка охопить близько 350 тис.; забезпечення проведення моніторингу надання послуг учасника АТО (ООС) та їх сім'ям; здатність зменшити рівень витрат із бюджету; підвищення контролю витрат бюджетних коштів; ведення міжвідомчих електронних протоколів; розвиток Єдиного реєстру учасників антитерористичної операції; ведення прозорої системи обліку та оцінювання якості наданих послуг отримувачам; оцінювання якості впроваджених заходів; створення пропозиції для громадських об'єднань, які зможуть долучитися до реалізації програми на конкурсній основі (Верховна Рада, 2018).

Варто зауважити, що державна програма фінансується коштами державного бюджету, проте кошти місцевих бюджетів, фінансування міжнародними організаціями чи іншими джерела не передбачають заборони зі сторони законодавства (Верховна Рада, 2018).

Крім цього, соціальна підтримка учасникам АТО (ООС) виявляється у наданні одноразової допомоги щороку у розмірі 1000 грн, знижки на житлово-комунальні послуги; певні компенсації витрат на стаціонарному лікуванні або ж безоплатне лікування, позачергове забезпечення жилою площею осіб, які потребують поліпшення житлових умов, пільги на оздоровлення дітей учасників

АТО (ООС) в санітарно-курортних закладах, пільги на одержання ліків, безоплатне першочергове зубопротезування, пільги у сфері освіти, пільги на проїзд тощо. Існують додаткові пільги для учасників АТО (ООС), які отримали інвалідність внаслідок бойових дій (Верховна Рада, 2018).

Правозахисники зазначають, що в країні досі бракує комплексного підходу до надання послуг учасникам АТО (ООС). Відсутній підхід й професійної реадаптації. Першопричина – це відсутність системи на законодавчому рівні. Таким чином, не існує розуміння важливості процесу реадаптації. Відповідальність за процес реадаптації несуть органи місцевого самоврядування. Експерти говорять про те, що на місцевому рівні зазвичай відбуваються семінари, консультації, поширюють «дорожні карти», організують ярмарки вакансій (Юридична сотня, 2017).

Проаналізувавши вище зазначені нормативно-законодавчі акти варто відзначити, що соціальна підтримка зводиться переважно до матеріального блага: пільги, субсидії, грошові виплати тощо.

2.2. Потреби та запити учасників АТО (ООС) щодо соціально- психологічних послуг

В Україні досі постає питання щодо програм підтримки учасників бойових дій в час повернення додому. Ця тема досі є пріоритетною у соціальній політиці країни, оскільки воєнні дії на Сході України по сьогодні тривають. В ході дослідження було розглянуто різні аспекти, які відображають потреби учасників АТО (ООС) в період повернення до мирного життя. Фахівці розуміють, аби якісно надавати послуги, необхідно проаналізувати очікування та першочергові потреби учасників АТО (ООС).

У період демобілізації, учасники бойових дій мають певні очікування стосовно держави, суспільства та сім'ї. Кожен з учасників бойових дій наголосив на тому, що під час повернення додому не матеріальні блага були в пріоритеті,

хоча і фінансова підтримка є не менш важливою для військового. Першочерговою потребою для учасника АТО (ООС) є соціально-психологічна підтримка опісля повернення додому:

«Ані квартир, ані грошей, нічого я не очікував від держави» (Учасник бойових дій №1, Доброволець).

«Усі говорили про соціально-психологічну підтримку, про пільги і високу оплату праці. Власне, чого я очікував від держави – це соціально-психологічної підтримки» (Учасник бойових дій №5, Доброволець).

«Багато говорили про пільги та субсидії, квартири, земельні ділянки, грошові виплати. Але від держави очікував підтримки, соціальних гарантій. А одні виплати – це не підтримка» (Учасник бойових дій №7, ЗСУ).

Більшість учасників бойових дій наголошують на тому, що великих очікувань покладати на державу – даремно:

«Не звик щось очікувати від держави. Як казав Кузьма: «Ти сам собі країна»» (Учасник бойових дій №4, ЗСУ).

Варто зазначити, що опитані в ході дослідження експерти наголошують на удосконаленні програм соціальної підтримки учасників АТО (ООС), які розробляються на державному рівні. Проте питанням є ефективність реалізації цих програм:

«Держава наче створює програми психологічної реабілітації, впроваджує надання соціальних послуг. Але надто повільно, адже війна триває більше п'яти років» (Соціальний працівник №2).

«На сайті Міноборони України розміщені Рекомендації для членів сімей учасників антитерористичної операції. Себто, держава дає до рук військовослужбовця та членів їх родин рятівне коло для самопомогі. Хоча згідно з постановою КМУ № 416 саме ДССВВ АТО повинне здійснювати підготовку та проведення психологічної реабілітації учасників АТО. На сьогодні існує недостатня кількість доступних реабілітаційних центрів для учасників

АТО. Держава, здебільшого, гарантує пільги для військовослужбовців із зони АТО (ООС)» (Експерт у соціальній сфері).

Учасники АТО (ООС) зазначають, що великі очікування покладали на сім'ю та суспільство, на відміну від держави. Сподівались на розуміння серед людей, які живуть із ними поруч: жінка, діти, родина, друзі, сусіди та співробітники:

«Від сім'ї та друзів очікував щонайменше підтримки та розуміння. А зараз я дуже відчуваю потребу у тому, аби суспільство цінувало вчинки учасників бойових дій» (Учасник бойових дій №1, Доброволець).

«Мама і моя колишня дівчина мене підтримували так, як ніхто інший. Без їх підтримки не знаю, щоб було зі мною. Я їм дуже вдячний» (Учасник бойових дій №5, Доброволець).

«Мені дуже допомогла сім'я. Від суспільства очікував внутрішніх змін: аби рівень гідності щоразу зростав. Але сьогоднішні події мене засмучують. Люди роблять ті ж помилки» (Учасник бойових дій №6, ЗСУ).

Інша частина респондентів зазначила, що на сім'ю та суспільство теж не варто покладати очікування, адже проходження військової служби – це завжди випробовування. Декілька учасників АТО (ООС) твердять, що під час служби погляди змінюються, і від цього формуються інший тип стосунків:

«З колишньою дівчиною ми не змогли бути удвох. Проходження військової служби наклало відтінок на стосунки. Протягом служби в АТО (ООС) підтримка була досить сильна. Але результат цілком очікуваний і дуже розповсюджений. Після довготривалого емоційного та фізичного навантаження, люди змінюють поведінку. Вихід один: або миритися і чекати, або йти» (Учасник бойових дій №4, ЗСУ).

«Не очікував такого ставлення людей до тебе тільки через те, що ти учасник війни. Не очікував жалості, яку зараз можна відчувати; не думав, що ветерана АТО (ООС) почнуть інтерпретувати як агресивну людину» (Учасник бойових дій №3, ЗСУ).

Щодо основних потреб, умовно ми можемо їх розділити на індивідуальні та загальні потреби серед учасників бойових дій. Необхідно враховувати те, що у кожного учасника АТО (ООС) є набутий досвід ведення бойових дій: тривалість перебування в зоні АТО (ООС), час перебування, наявність чи відсутність психологічних (фізичних) травм:

«Питання потреб – це, здебільшого, індивідуальне. Та існують потреби, які об'єднують усіх учасників російсько-української війни (Учасник бойових дій №4)».

«Кожен учасник АТО (ООС) повинен отримувати послуги після повернення додому, адже виникають складні етапи адаптації. Ми говоримо про увесь пакет послуг, передбачений державною. Організований процес надання послуг» (Соціальний працівник № 2).

Однак наявні й відмінні ситуації, про які згадують усі учасники АТО (ООС):

«Повернувшись додому, ти потребуєш допомоги. Але тебе чекає біганина, папірці, документи. Все це набагато складніше. Відсутність елементарної поваги до твого вчинку» (Учасник бойових дій №3, ЗСУ).

Експерти та самі учасники бойових дій озвучують ті аспекти, які є необхідними у період повернення додому – це повага та вдячність за твою діяльність, розуміння твого стану та набутого досвіду, увага до твоїх потреб:

«Коли говоримо соціальну підтримку із сторони суспільства, то варто сказати, що мав би існувати так званий «суспільний договір». Потрібно розуміти, що військовослужбовець виконує свої обов'язки на лінії фронту; інші ж повинні виконувати свої функції в тилу. Це нормальний розподіл обов'язків. Суспільство повинно розуміти, що солдат відмовився від людяності заради людяності інших» (Військовий капелан №2).

«Учасник бойових дій потребує навіть того, аби люди пам'ятали і розуміли: там відбуваються воєнні дії. Але ж ні. Тут спокійно, а у новинах кожного дня повідомляють про людські втрати на фронті, і це вже «ненормальна норма» (Учасник бойових дій №10, Доброволець).

Якщо таких цінностей як повага, розуміння, вдячність учасник АТО (ООС) не відчуває, тоді процес адаптації до мирного життя щоразу стає важчим. Це може вплинути на спілкування із сім'єю, друзями, колишніми колегами:

«Бувають випадки, коли ветеран та його сім'я не можуть самостійно вирішити наявні труднощі. Складний адаптаційний процес: певна байдужість зі сторони суспільства щодо війни, попереднє місце праці, зміна сімейних стосунків тощо. Учаснику АТО (ООС) важко заявити, що йому дійсно складно, і він потребує допомоги» (Соціальний працівник № 4).

Варто наголосити на тому, що усі учасники АТО (ООС) зазначають про потребу підтримки від соціального працівника та психолога. Проте не усі отримували таку підтримку:

«Сім'ї учасників АТО (ООС) не розуміють, що підтримка під час адаптації до мирного життя зі сторони спеціалістів – це необхідність. Шкода, що така модель допомоги учаснику бойових дій та його сім'ї досі не існує в Україні» (Учасник бойових дій №4, ЗСУ).

«Кожний учасник бойових дій потребує співпраці із соціальним працівником та із психологом. Не усі це можуть визнати. Кожна сім'я, де є учасник АТО (ООС), повинна мати закріпленого соціального працівника. Коли буде така модель – невідомо» (Учасник бойових дій №5, Доброволець).

Фахівці та учасники АТО (ООС) зазначають, в Україні не сформована культура співпраці із соціальним працівником та психологом. По сьогодні існує стереотип та упередження ставлення до цих професій:

«Складно визнавати, що ти потребує підтримки, бо психолог та соціальний працівник – то як «клеймо». Як військовослужбовцю, мені важко було зробити перший крок. Шкода, що ніхто не запитав в мене, чи потребую я допомоги» (Учасник бойових дій №6, ЗСУ).

Соціальна підтримка учасника АТО (ООС) також може проявлятися у різному форматі співпраці. Зокрема, учасники бойових дій повідомляють про

«прогалину» соціальної політики – це незалучення ветеранів до активної діяльності, до роботи. Один із ветеранів АТО (ООС) заявив:

«Існує потреба у зайнятості. Коли ти не маєш чим займатися, тоді в голову «лізуть» дурні думки. Я приїхав. Не мав роботи. Дівчина покинула мене. Бійки. Непережитий досвід. Надмірне вживання алкоголю. Добре, що зупинився. А в когось не виходить самостійно зупинитись. Хтось роздумує, а хтось здійснює суїцид» (Учасник бойових дій № 5, Доброволець).

Як експерти, так і самі учасники бойових дій вважають, що необхідно отримувати підтримку від соціального працівника та психолога. Співпраця може відбуватися по-різному, але основне – це зустріч. Не короткі телефонні розмови. Важливим є те, аби соціальний працівник та психолог зустріли учасника бойових дій, який щойно повернувся з прифронтової зони. У цій зустрічі має відбутися обговорення таких важливих питань щодо основних потреб. Згодом необхідно обговорювати наступне: соціальна адаптація до мирного життя; психологічна допомога задля опрацювання отриманого досвіду; юридична консультація щодо пільг, субсидій та грошових виплат; інформаційний довідник державних інституцій, громадських організацій, благодійних фондів, реабілітаційних центрів, тобто перелік установ, у яких учасник бойових дій та його сім'я зможуть отримати якісні послуги відповідно до чинного законодавства:

«Учасник бойових дій, який повертається до мирного життя, має спершу пройти адаптацію з психологами в реабілітаційному профілакторії та отримати консультацію фахівця соціальної сфери» (Соціальна працівниця №1).

Надання соціальних послуг учасникам АТО (ООС) є важливим питанням, адже тут ми можемо зрозуміти ефективність соціальної політики та програм, які створювались задля забезпечення соціальних гарантій учасників бойових дій. На запитання, чи отримували Ви особисто соціальні послуги, усі учасники відповіли, що таки отримували. Зовсім іншим питання є розуміння учасниками АТО (ООС) поняття «соціальні послуги»:

«Як і всі учасники бойових дій: оформлення земельної ділянки, субсидії і пільги, одноразова грошова допомога. А ще дзвонив мені соціальний працівник, який повідомив, що він закріплений за мною. От і всі соціальні послуги» (Учасник бойових дій №8, ЗСУ).

Учасники бойових дій наголошують на тому, що для них соціальні послуги – це лише грошові виплати, пільги на проїзд, можливість отримання житла чи земельної ділянки, оформлення субсидій на комунальні послуги:

«Пільги, субсидії, грошові виплати – все пов'язано із фінансами. Мені здається, що соціальні послуги – це ж не тільки гроші, чи не так?» (Учасник бойових дій №3).

«Соціальної підтримки – не отримував. Соціальні послуги – це пільги, як на мене» (Учасник бойових дій №6, ЗСУ).

Із початком воєнних дій, процес надання соціальних послуг щоразу удосконалювали. Це ми можемо зрозуміти із результатів опитування щодо надання послуг учасникам бойових дій, які проходили службу на початку війна та останні два роки:

«Опісля повернення додому (це 2015 рік) не отримував жодних послуг. Мені родичі та друзі говорили, аби я самостійно шукав центри психологічної реабілітації, бо в Україні щоразу їх більше стає» (Учасник бойових дій №1, Доброволець).

«Не впевнений, чи були це соціальні послуги. Зараз система послуг більш продумана» (Учасник бойових дій №2).

«Повернувшись із АТО (2015 рік) жодних послуг я не отримував від соціальних служб. Тільки мій дідो зібрав усі документи і відправив мене, аби я пільги оформив» (Учасник бойових дій №5, Доброволець).

Потрібно зазначити той факт, що жоден із респондентів (учасників АТО (ООС)) не мав можливості особисто зустрітися та спілкуватися із соціальним працівником. Лише за власним бажанням учасники бойових дій звертались, аби дізнатися інформацію про права та можливості, які передбачені законом:

«Шукав та питав. Дізнався, що відбуваються курси освоєння нової професії для ветеранів у Центрі надання послуг учасникам бойових дій (м. Львів). І це позитивний момент» (Учасник бойових дій №10, Доброволець).

Необхідно розглянути процес співпраці фахівців та учасників бойових дій. Яким чином залучають учасників АТО (ОО) до надання послуг та чи запрошували самих ветеранів брати участь у наданні послуг за принципом «Рівний-рівному». Експерти поділилися досвідом залучення учасників АТО (ООС). Соціальні фахівці докладають зусиль, аби охопити кожного учасника бойових дій. Та ускладнює процес той факт, що досі не існує єдиного реєстру ветеранів українсько-російської війни:

«Ми стараємось співпрацювати із Військкоматами. Буклети, інформаційні брошури – усе, аби мобілізований військовослужбовець знав про соціальну допомогу. Коли ж учасник бойових дій повертається, тоді ми стараємось із кожним зв'язатись (якщо він житель м. Львова) та запропонувати послуги» (Соціальна працівниця №1).

Соціальний працівник громадської організації зазначає, що їх команда реалізовує проект, в якому передбачається тренінг, після якого учасник АТО (ООС) отримує можливість реалізувати себе у обраній сфері. Канали залучення учасників бойових дій наступні:

«Ми співпрацюємо із державними інституціями, комунальними установами (в тому числі із ЛЦНП УБД), із іншими громадськими організаціями. Проводимо зустрічі у різних містах Львівської області. Інформацію щодо мети нашого проекту поширюємо через ЗМІ, ФБ, по радіо. Але тут найкраще діє «сарафанне радіо». Самі УБД приходять із своїми друзями-побратимами» (Соціальна працівниця №3).

«У Львові залучають УБД до отримання послуг, більше того надання послуг, відбувається за прямим принципом «нічого без нас для нас». У створеному львівською громадою Центрі надання допомоги УБД працюють здебільшого ті, які мають пряму дотичність до війни: демобілізовані воїни, члени їх сімей, їх

рідні, звісно ж з відповідним фахом. Групи взаємодопомоги для учасників АТО та членів їх родин є дуже ефективними та корисними» (Експерт у соціальній сфері).

Ветерани АТО (ООС) повідомляють про те, що залучення до надання послуг іншим учасника бойових дій допомагає розвиватися, при цьому збільшуючи коло спілкування:

«Адаптація немає кінцевої «точки». Але я краще почуваюсь тоді, коли я працюю із учасниками АТО (ООС), коли допомагаю їм. Завдяки методу «Рівний-рівному» я зрозумів: допомога у адаптації для ветеранів АТО (ООС) сприяє моїй же адаптації. Тобто, допомагаючи іншим, я допомагаю і собі» (Учасник бойових дій №2, ЗСУ).

Четверо учасників АТО (ООС) повідомили, що їх жодним чином не залучали до участі у наданні послуг іншим комбатантам:

«Не залучали, не пропонували. Можливо, що б погодився» (Учасник бойових дій №10, Доброволець).

Стосовно питання: “Чи знаєте Ви учасників бойових дій, які потребували соціально-психологічної допомоги, але не стали за нею звертатися”, - відповіді респондентів збігалися:

«Знаю. Таких побратимів є багато. Одним пропонували допомогу, і вони успішно проходили психологічну реабілітацію. Інші шукали собі допомоги серед фахівців. Інші боялися чи то просто не хотіли визнавати. За соціально-психологічну підтримку не звертались, бо гадали, що вони сильні духом і все самостійно подолують. А так не всім вдається» (Учасник бойових дій №6, ЗСУ).

«Знаю тих, які потребували, але не звертались. Знаю і тих, які потребували, а їм не допомогли. Знаю і тих, які потребували, розуміли це, але ставлення до психологів та соціальних працівників є стереотипне. Ніхто не хоче, аби про тебе думали: повернувся з фронту «психом». От і не звертаються» (Учасник бойових дій №8, ЗСУ).

«У нас виховують чоловіків як «супер героїв». Але чоловіки теж плачуть, мають почуття, отримують психологічні травми. А до психолога не звернуться,

бо люди скажуть, що ти «психічнохворий» (Учасник бойових дій №5, Доброволець).

Проаналізувавши відповіді респондентів на запитання: чи хотіли б Ви брати участь громадському житті чи творити зміни у своїй громаді/місті, шестеро учасників бойових дій відповіли, що прагнуть відпочинку:

«Поки хочу приділити час сім'ї. Не маю можливості повноцінно відпочити із дружиною та донькою. Точно не зараз» (Учасник бойових дій №9, ЗСУ).

«Зараз я потребую відпочинку. Я працюю, сплачую податки, займаюсь вихованням сестри молодшої. Але змінювати і ламати систему я вже намагався: і на Майдані, і в АТО» (Учасник бойових дій №5, Доброволець).

Проте четверо ветеранів російсько-української війни зазначили, що таки прагнуть й надалі вести активну громадську діяльність:

«Хочеться змінювати цю країну. Бажання зникає, коли бачиш цю ситуацію навколо. Що робить влада, і люди собі привикають до війни, а ти там далі на позиціях. Складно в такі момент щось творити, але потрібно змінювати та боротися за майбутнє» (Учасник бойових дій № 9, ЗСУ).

«Я почав завалювати себе справами, приймати участь в тренінгах і зібраннях, почав допомагати знайомим волонтерам. Зареєстрував власну громадську організацію і зайнявся підтримкою місцевих проектів. На власному прикладі можу сказати: треба правильно розставити пріоритети і рухатись до своєї цілі» (Учасник бойових дій №4).

2.3. Практика соціальної підтримки учасників АТО (ООС)

Задля того, аби зрозуміти рівень якості надання соціальних послуг спробуємо проаналізувати роботу двох установ, які працюють із ветеранами АТО (ООС).

Одним із таких є комунальна установа «Львівський центр надання послуг учасникам бойових дій». Діяльність цього Центру розпочалась у м. Львові з

червня 2016 року. Група депутатів львівської міської ради та вдова загиблого учасника АТО прагнули втілити ідею: створити Центру для учасників бойових дій за принципом роботи «Рівний-рівному». Відтак, у Центрі здебільшого працюють або самі учасники бойових дій, або ж родичі учасників АТО (ООС), або волонтери, які здійснювали поїздки у прифронтову зону. Адміністрація Центру твердить, що їх команда складається із тих людей, які повністю розуміють потреби учасників бойових дій.

Наказом Львівської міської ради №46 від 15.02.2017 р. «Про затвердження Положення про Львівський центр надання послуг учасникам бойових дій» компетенції Центру є наступними: у Центрі учасникам АТО (ООС) та їх сім'ям надають інформаційні, соціальні, психологічні, юридичні послуги. Допомагають у працевлаштуванні, скеровують на оздоровчі процедури. Працівники також здійснюють прийом документів на різноманітні міські програми, які передбачають соціальних захист військовослужбовців АТО (ООС) та членів їх сімей (Львівська міська рада, 2017).

Цікавим є і те, що у стінах Центру влаштовують різноманітні заходи: «Форум Захоплені життям. Історії успіху ветеранів АТО» - учасники бойових дій діляться особистими історіями про труднощі та перемоги, даючи зрозуміти побратимам, що до успіху потрібно йти наполегливо; реалізація проектів «Сім'я, яка чекає» та «Родинна порада ветеранів», де працюють із сім'ями учасників АТО (ООС), адже члени сімей теж потребують підтримки; проект «Школа юридичної грамотності», адже кожен боєць АТО (ООС) має знати та відстоювати свої права; влаштовували триденний туристичний похід Боржавським масивом, де ветерани мали змогу провести активно час на природі, відновити емоційний баланс, розширити соціальні зв'язки (Демчина, 2018).

У ЛЦНП УБД започаткували курси англійської мови «Speaking club with Jim» та «Startup-club ветеранів АТО». Таким чином, прагнуть ветеранів АТО (ООС) мотивувати до розвитку власних навичок та здібностей, адже знання англійської мови дає великі можливості на реалізації себе у різних сферах. Центр

започаткував ідею щодо створення футбольної команди «Крила АТО», яку активно підтримали учасники бойових дій (Демчина, 2018).

Для батьків й матерів загиблих військовослужбовців АТО (ООС) організують зустрічі, переважно до Дня матері. Батькам надають психологічну підтримку. Львівський центр надання послуг регулярно інформує про найближчі актуальні події, які будуть реалізованими: походи у театри, на концерти чи на спортивні заходи. Крім цього, можливо знайти інформацію про вакантні посади від роботодавців (Демчина, 2018).

Ухвала МЛР № 3700 від 07/31/2014 «Про затвердження Комплексної програми підтримки учасників антитерористичної операції та членів їх сімей, постраждалих учасників Революції Гідності та членів їх сімей, членів сімей Героїв Небесної Сотні – мешканців м. Львова». Саме за цією програмою працює Львівський Центр, адже передбачений комплекс заходів, що здійснюються на місцевому рівні з метою надання фінансової та іншої соціальної підтримки учасникам бойових дій та членів їх сімей, які зареєстровані та проживають у м. Львів (реєстрація у м. Винники, смт. Рудно та смт. Брюховичі, при умові, що у відповідних місцевих бюджетах не передбачено аналогічних коштів для надання матеріальних/грошових допомог), також допомога у вирішенні питань матеріально-побутового забезпечення учасників АТО (ООС) (Львівська міська рада, 2014).

До Центру за наданням послуг протягом 2017 року (станом на 30.11.2017р.) звернулись 10 715 осіб. Центром надано: інформаційні послуги – 7063; юридичні консультації – 1122; психологічні консультації – 664; консультації з соціальних питань – 3680. Реалізовано Програму про захист інтересів учасників АТО - мешканців м. Львова. Згідно цієї Програми 1000 учасників АТО отримали матеріальну допомогу у розмірі 100 тис. грн. Також надано матеріальну допомогу на дороге вартісне лікування – 41 особам, а діти учасників АТО отримали матеріальну допомогу на оздоровлення/відпочинок – 531 особа; надано матеріальну допомогу до Дня Батька/Матері (отримали батьки та матері загиблих

учасників АТО – 76 осіб). В рамках Комплексної програми було надане тимчасове безоплатне проживання учасників АТО та членів їх сімей, які приїхали до Львова – 125 осіб. Центр реалізовував програму з навчання плаванню дітей учасників АТО, згідно якої навчання пройшли 113 дітей учасників АТО (Львівський Центр надання послуг учасникам бойових дій, 2017).

У 2017 році було проведено наступні заходи для учасників АТО та їх родин: «Різдво у Львові для дітей зі Сходу», «Школа юного десантника», «Катання на лижах для дітей добровольців-учасників АТО», «Women's club для дружин учасників АТО», «Клуб розвитку здібностей побратимів - гра Warhammer», «Школа іноземної мови» (загалом відвідували Школу до 100 осіб), Проект «Сім'я, яка чекає»; проведено тренінг «Серце воїна» за принципом «рівний-рівному»; Проект Всеукраїнський Форум «Захоплені життям. Історії успіху ветеранів АТО», реалізовано проект «Школа правової грамотності», організовано та здійснено подорож «Самбірські мандри», участь в якій взяли 30 людей; подорож Золотою підковою Львівщини; подорож «Риболовля для учасників АТО», такий захід націлений на соціально-психологічну реабілітацію учасників АТО. Центр також сприяє працевлаштуванню учасників АТО. За цей період фахівці Центру допомогли працевлаштуватись 106 учасникам АТО. А також двічі брав участь у Ярмарку вакансій, де фахівці Центру надавали інформацію про наявні вакансії для учасників АТО та навчальні програми (Львівський Центр надання послуг учасникам бойових дій, 2017).

У січні-липні 2018 року до Центру надійшло 6194 звернень. Близько 690 учасника бойових дій були залученими до різноманітних заходів Центру, близько 500 дружин та 217 дітей. Надано допомогу у працевлаштуванні 17 ветеранам АТО (ООС), та ще 6 ветеранів отримали можливість на оздоровлення власного фізичного та емоційного здоров'я. За цей період було надано 10 722 послуги, з них: 7938 інформаційних послуг, 2257 консультацій з соціальних питань, 254 юридичні послуги та 273 психологічні послуги. Важливим етапом було подання на опрацювання 780 пакетів документів згідно із положенням програмам центру:

оздоровлення дітей, виплата до дня Батька та матері (для сімей загиблих учасників АТО), впровадження програма дороговартісного лікування. Звичайно, що і виплата одноразової матеріальної допомоги на вирішення соціально-побутових питань у розмірі 100 тис. грн., яку отримали 1 494 учасників бойових дій станом на липень 2018 (Львівський Центр надання послуг учасникам бойових дій, 2018 а).

Як повідомив в інтерв'ю соціальний працівник №5, бюджет Центру, витрати по утриманню Центру надання послуг (заробітна платня, комунальні витрати, витрати щодо реалізації заходів) складає 3 млн гривень. За його словами, здійснення виплат на початок року становить 105 млн гривень (з них 5 млн гривень виплачують оздоровлення дітей учасників бойових дій та здійснюються виплати сім'ям до Дня Батька й матері (для сімей загиблих учасників АТО); крім цього 100 млн гривень стануть у формі виплат для учасників бойових дій, а це одноразова матеріальна допомога у розмірі 100 тис гривень.

Штатний розпис працівників Львівського центру надання послуг учасника бойових дій свідчить, що у ньому працює 18 осіб, а саме: директор, заступник директора, головний бухгалтер, бухгалтер, помічник керівника, провідний юрисконсульт, юрисконсульт, провідний психолог, провідний фахівець з соціальної роботи, фахівець з соціальної роботи 1 категорії, фахівець з соціальної роботи 2 категорії, 4 фахівця з соціальної роботи, фахівець з зв'язків з громадськістю та пресою (Львівська міська рада, 2017). Тобто фахівці із соціальної роботи становлять майже третину персоналу центру.

Із Посадової інструкції фахівця із соціальної роботи Львівського центру надання послуг учасникам бойових дій зрозуміло, що такий фахівець виконує досить широкий спектр завдань та обов'язків, зокрема: організація, прийом та реєстрація осіб, яким надано статус учасника бойових дій, інваліда війни, учасника війни відповідно до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» (крім учасників бойових дій, інвалідів війни, учасників війни Другої світової війни) та особам, на яких поширюється чинність

Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» (крім сімей осіб, які загинули (пропали безвісті) під час Другої світової війни, померли внаслідок поранення, контузії, каліцтва, захворювання, одержаного під час Другої світової війни) та які є мешканцями м. Львова, які потребують соціальної, медичної, психологічної, матеріальної, інформаційної та іншої допомоги, і виконує завдання та обов'язки щодо організації надання таких допомог та послуг. Важливим для цього працівника вважається збір та обробка інформації щодо соціальних потреб учасників, здійснення моніторингу соціальних проблем та стану їх вирішення. Соціальний працівник веде облік наданих послуг, готує статистичну та інформаційну звітність у формах затверджених Центром. Крім цього, проводить соціальні та інформаційні консультації (Львівський Центр надання послуг учасникам бойових дій, 2018 б).

Аналіз документів засвідчує, що соціальна підтримка в центрі має різноманітний характер, проте співвідношення кількості звернень до кількості фахівців із соціальної роботи ставить під сумнів можливість якісно реагувати на запити учасників АТО (ООС).

Інший центр, покликаний надавати соціальну підтримку учасникам АТО (ООС), створено в м. Дніпро. Це Центр надання послуг учасникам АТО та їх сім'ям. Як повідомили працівники Центру, послуги надають лише волонтери: юристи, психологи, учасники АТО (ООС), тобто співробітники Управління з питань учасників АТО. Центр допомоги учасникам АТО (ООС) не працює за цільовою програмою, крім того, не укладений бюджет Центру. Штатного розпису у Центру теж немає.

Управління з питань учасників АТО облдержадміністрації є новоствореним структурним підрозділом Дніпропетровської обласної державної адміністрації (створене 11 квітня 2018 року). Розпорядженням голови обласної державної адміністрації від 11.04.2018, № Р-197/0/3-18 затверджено Положення про управління з питань учасників Дніпропетровської обласної державної адміністрації (Центр надання допомоги учасникам АТО та їх сім'ям, 2018).

Управління розташоване на першому поверсі облдержадміністрації, забезпечений комп'ютерною та офісною технікою, телефонами та інтернетом. Управлінням постійно ведеться діяльність, направлена на соціально-правовий захист, психологічну підтримку та реабілітацію учасників АТО (ООС), членів їхніх сімей та родин загиблих воїнів. Систематично проводяться короткотермінові семінари з соціальної реінтеграції та соціалізації, психологічні тренінги, спортивні змагання, фестивалі, фотовиставки тощо.

Щодо надання соціальної та професійної адаптації учасників бойових дій, у Центрі виокремили наступні результати діяльності. У 2018 році учасники АТО зверталися до управління з метою отримання консультацій, матеріальної допомоги, працевлаштування, навчання та інших питань.

Працівниками управління спільно з ГО «Всеукраїнська спілка воїнів АТО», представниками Дніпропетровської гірничої академії та Дніпропетровського національного університету запроваджено комп'ютерні курси (40 учасників АТО закінчили курси у 2018 році), курси вивчення англійської мови (близько 100 учасників АТО закінчили курси у 2018 році); отримання посвідчення водія та підвищення існуючих водійських категорій (за рахунок коштів соціального захисту, які виділяють на соціальну та професійну адаптацію) (Центр надання допомоги учасникам АТО та їх сім'ям, 2018).

Щодо психологічної допомоги учасникам АТО (ООС) є інформація про те, що у серпні 2015 року почала працювати цілодобова лінія психологічної підтримки для учасників АТО. За 2018 рік надійшло більше 400 звернень. Психологи кризисної служби безкоштовно надають індивідуальну та групову терапію для бійців та членів їх сімей. Проведено тренінг для працівників соціального захисту та служби зайнятості. Проведено навчання волонтерів та учасників АТО з метою створення груп самопомоги (Центр надання допомоги учасникам АТО та їх сім'ям, 2018).

У грудні 2015 року на базі шпиталю для ветеранів війни створено сучасний реабілітаційний центр для демобілізованих учасників АТО на 36 місць. У 2018

році на базі обласної лікарні «Солоний лиман» створено реабілітаційний центр, де можуть одночасно оздоровитися до 30 бійців. Профіль закладу – ортопедичний. Туди потрапляють переважно хлопці з травмами кінцівок, хворобами суглобів. Чимало бійців пройшли реабілітацію в 2018 році (Центр надання допомоги учасникам АТО та їх сім'ям, 2018).

Крім цього, у Центрі допомоги учасникам АТО та їх сім'ям проведено низьку заходів – це патріотичні та соціальні акції. У 2018 року управлінням було проведено багато соціальних проектів, з метою соціальної адаптації учасників АТО. Зокрема: спортивні заходи: турніри зі стрільби з луку, сплави на каяках, спартакіада з 6 видів спорту (в якій взяли участь більш ніж 150 учасників АТО); фестиваль «Пісні, народжені в АТО»; фотопроект «Заради них» (6 фотовиставок з учасниками АТО, випуск альманаху); 4 прогулянки на теплоході по р. Дніпро для учасників АТО та членів їхніх родин; турнір з риболовлі для учасників АТО та членів їхніх родин; відпочинок в Польщі, Бельгії, Австрії, Греції для дітей учасників АТО; відвідування районів області з метою проведення зустрічей з членами родин загиблих; заходи з вшанування пам'яті загиблих (Центр надання допомоги учасникам АТО та їх сім'ям).

Як бачимо, заходи центру в м. Дніпро теж мають різнопланову спрямованість, однак не сповна відповідають сучасним уявленням про зміст соціальної підтримки учасників бойових дій. Про несистемний характер цієї роботи може свідчити й відсутність штатного розпису та бюджету діяльності центру.

Водночас проведені інтерв'ю з учасниками АТО (ООС) та експертами доводять, що існує проблема неякісного надання послуг державними установами, громадськими організаціями чи благодійними фондами. Одна із причин неякісного надання послуг – це відсутність моніторингу саме якісних показників:

«Згідно з обліком Мінюсту України, громадських організацій, які в своїй назві мають аббревіатуру «АТО» чи «учасники бойових дій», існує від 500 до 800

одиниць. Лише питання в їх ефективності, оскільки на даний час цього ніхто не моніторить» (Експерт у соціальній сфері).

Варто зазначити, що створення Державної служби у справах ветеранів війни та учасників АТО (надалі ДССВВ АТО) є центральним органом виконавчої влади України. Діяльність ДССВВ АТО координується КМУ через Міністра соціальної політики, який реалізує державну політику у сфері соціального захисту ветеранів війни та учасників АТО (ООС) з соціальної та професійної адаптації військовослужбовців. Саме вони відповідають за надання послуг учасникам, які звільняються або звільнені з військової служби, учасників АТО (ООС):

«ДССВВ АТО максимум уваги приділяє питанням вдосконалення нормативно-правових актів щодо соціального захисту ветеранів війни (реалізації 19 програм соціального захисту учасників АТО). ДССВВ АТО веде облік учасників АТО в Єдиному реєстрі; є відповідальним виконавцем шести бюджетних програм різної спрямованості, в тому числі і соціальної та професійної адаптації; здійснення заходів щодо надання соціальної та психологічної допомоги центрами соціально-психологічної реабілітації населення тощо» (Експерт у соціальній сфері).

Респонденти (експерти) зазначили, якщо не удосконалювати процес надання послуг та не сприяти процесу адаптації УБД до мирного життя, то які наслідки через п'ять років можуть стати критичними:

«Американці нам говорили про те, що зараз ситуація ще не найгірша. Із закінченням війни, із поверненням військових, число суїцидів в рази буде зростати, якщо нічого не робити, звичайно» (Психотерапевт).

«На відміну від США, в Україні немає не лише обліку ветеранів із психологічними проблемами, а й навіть конкретної статистики самогубств серед учасників бойових дій. Окрім того, з програмами психологічної реабілітації на державному рівні поки що виникає чимало питань» (Експерт у соціальній сфері).

«У В'єтнамській війні близько 20-30 % американських військовослужбовців змогли адаптуватися до мирного життя. У 80 % колишні військові отримали ПТСР. Що може чекати нас? Найгірше і реальне - суїцид» (Військовий капелан №2).

«Повертаючись додому, учасник АТО (ООС) не знаходить роботи. Від так, вихід такий: або заробітки, або ж повернення на службу, бо зона АТО (ООС) – це вже не захист Вітчизни, а це вже можливість заробітку. Ми втрачаємо працездатне населення, а з іншої сторони люди втрачають відчуття безпеки (Соціальна працівниця №3).

«Психологічні травми у ветеранів проявляються найсильніше через 5-10 років, тому це реальний період потенційних загроз. Якщо таким людям своєчасно і фахово не допомагати повернутись до мирного життя, то в повстане питання соціальної нестабільності, небезпеки через надмірне зловживання алкоголем й тим паче наркотичними чи психотропними речовинами, а також крайнього кроку – самогубства» (Експерт у соціальній сфері).

Отже, проведений аналіз свідчить, що українська практика соціальної підтримки учасників ПТО (ООС) не є досконалою: не створено національної моделі такої підтримки, відсутня система моніторингу надання соціальної підтримки та оцінки її якості.

2.4. Удосконалення соціальної підтримки учасників АТО (ООС)

Постає питання: хто повинен надавати соціальні послуги (держава, місцева громада, ветеранські організації, волонтери тощо) учасникам АТО (ООС). Думки експертів дещо розділилися. Розглянемо детальніше думки експертів:

«Всі повинні надавати підтримку учасникам бойових дій. Держава - це і є люди» (Військовий капелан №2).

«Державні установи виконують свої функції. Ми ж, як громадська організація, надаємо можливість перекваліфікації. Така робота спрямована на

якість, а не на кількість. Хоч потрібно зазначити, що кількість – це не менш важливий показник. Кожен виконує свою роботу, але тут вже питання ефективності та чесності» (Соціальна працівниця №3).

«Органи місцевого самоврядування повинні забезпечувати та здійснювати моніторинг якості надання допомоги. А ветеранські та волонтерські організації ініціювати необхідні зміни та вносити пропозиції до наявних програм підтримки» (Експерт у соціальній сфері).

Експерти переважно наголошують на відповідальності за успішну адаптацію демобілізованого бійця у суспільстві, яку повинні нести не лише надавачі послуг, але й самі учасники АТО (ООС). Нерідко трапляється, що самі ветерани АТО (ООС) є неготовими до активних дій задля реінтеграції у громаді та адаптації до мирного життя:

«Шкода, що УБД, які проживають у Львівській обл. є пасивними. Ми пропонуємо тренінги, де навчання є повністю безкоштовним для них, адже це фінансується нашою ГО. Умовно, якщо на презентації присутні двадцять УБД, то на курси прийдуть людей п'ять. І це ми попередньо запитуємо, що їх цікавить. Відповідальність за зміни, за навчальний процес беруть на себе, здебільшого, чоловіки 25-35 років. Дуже мало жінок-ветеранок, які беруть участь у проекті. Але радує, що є успішні історії УБД, які пройшли навчання та уже працюють в обраній сфері (Соціальна працівниця №3).

Експерти твердять, що необхідним є залучення учасників АТО (ООС) до активного громадського життя, адже визначені завдання та обов'язки дають можливість брати відповідальність за своє життя та життя громади (країни):

«Потрібно залучати УБД до участі в громадських організаціях, впровадження ініціатив, реалізовувати проекти, ставати учасником хабів. Важко УБД знайти ту «свою» важливу роль, де ти стаєш активним громадянином» (Військовий капелан №1).

Водночас, один із експертів у соціальній сфері повідомляє про труднощі із якими учасник АТО (ООС) не здатний одразу брати відповідальність за процес

адаптації у мирному житті. Аналізуючи інтерв'ю із експертом соціальної сфери можемо виокремити основні умови процесу адаптації: 1) відносин між військовослужбовцем і людьми, з якими він спілкується опісля повернення з війни: сім'я, друзі, колеги. Рівень довіри до людей; 2) час: у когось адаптація відбувається до шести місяців, комусь потрібно два і більше років; 3) наявність ПТСРу, психічної бойової травми, флеш беків тощо. Неопрацьований досвід психологічної бойової травми.

Якщо існують чинники, які сповільнюють процес адаптації учасників АТО (ООС) до мирного життя, то існують можливості, які сприятимуть процесу реінтеграції. Фахівці діляться думками стосовно цього питання, все ж відповіді збігаються. Військові капелани говорять про вдячність за діяльність учасника АТО (ООС):

«Бути вдячним. Творити нову вільну країну, стати справжнім «бійцем» проти корупції, байдужості, нерівності. Творити нову систему цінностей, де військовий – це особа, яка життям ризикували заради вільної країни» (Військовий капелан №1).

«Повага та вдячність за втрату «людяності». Виконання умовного «суспільного договору»». (Військовий капелан №2).

Соціальні працівники прагнуть, аби суспільство надавало можливості для успішної адаптації учасників російсько-української війни. Люди повинні позбавлятися стереотипного ставлення до учасника АТО (ООС). Експерти твердять, що існує певний стереотип серед населення України: у всіх УБД спостерігається ПТСР, вони агресивні, а тому не здатні працювати в офісному приміщенні тощо. Важливо, аби українці більш взаємодіяли із учасниками бойових дій:

«Я б хотіла тут згадати про роботодавців. На мій подив, роботодавці не надто охочі запрошувати на роботу УБД. Кожен УБД різний. Проявити трішки емпатію та дати люди шанс реалізувати свої сили» (Соціальна працівниця №3).

Чимало респондентів ділилися думками щодо викликів, які стоять перед нашою державою у сфері соціальної політики. На запитання: над чим потрібно буде працювати нашій державі у наступному році, щоб підвищувати якість надання послуг УБД, експерти відповідали наступне:

«Комплексне надання послуг. Єдина програма. Ми говоримо про людей, які скоїли самогубство, і одна з причин: несвоєчасне надання психологічної та соціальної підтримки» (Військовий капелан №1).

«Кожен ветеран повинен числитися у Центрі, де його зустрічатиме фахівець. Необхідно організовувати лідерські курси, аби ветерани змогли себе проявити. Важливо розуміти: вони мають навички «надлюдини» - це організованість, планування, відповідальність, можливість помітити деталі. Ми не можемо говорити про цілковиту реабілітацію. Це абілітація – людина із отриманим досвідом навчається по новому жити, бо спогади не стерти» (Військовий капелан №2).

Як учасники АТО (ООС), так і експерти твердять, що в Україні необхідно створити модель надання психологічних та соціальних послуг для ветеранів за принципом «Рівний – рівному»:

«За статистикою, учасники АТО (ООС) довіряють здебільшого лише військовим капеланам, але аж ніяк не психологам та соціальним працівникам. Від так, маємо наявну ситуацію із суїцидами» (Соціальна працівниця №1).

Однак, при цьому опитані стверджували, що надати якісні послуги зможуть лише фахівці: соціальні працівники, психологи, юристи тощо. Необхідно розуміти, що якісне надання послуг можливе тоді, коли фахівець здатний встановити контакт, і при цьому підвищувати рівень довіри до своєї діяльності. Якщо розглядати роботу соціальних працівників, то самі експерти відзначають:

«Соціальний працівник – це фахівець, який повинен організувати процес таким чином, аби учасники бойових дій отримали увесь пакет соціальних послуг, задля підтримки їх емоційного стану, покращення сімейного становища та сприянню успішної адаптації у мирному житті» (Соціальний працівник №1).

Розробляючи базову модель надання послуг, експерти згадують про успішні кейси. Варто взяти до уваги приклад Ізраїльська модель роботи із учасниками бойових дій, адже їх модель характеризується успішними програмами адаптації:

«В Ізраїлі надання допомоги відбувається не тільки в медичних центрах, а існують спеціалізовані пункти надання соціально-психологічної допомоги учасникам бойових дій. Крім цього, цілодобово можна подзвонити на номер «Call Services», - це гаряча цілодобова телефонна лінія, де завжди працюють фахівці, які вислухають учасників бойових дій та зможуть надати підтримку або ж скеровують у реабілітаційні центри» (Соціальний працівник №2).

Крім цього, до державних посад повинні бути залучені люди, які пройшли російсько-українську війну. Лише переживши ті події, ветеран АТО (ООС) розуміє, наскільки важливим є надання послуг демобілізованому бійцю:

«Ініціатива про впровадження квотного принципу при призначенні на державні посади в органах виконавчої влади, державних установах із обов'язковим включенням до їх вищого керівного складу та керівників середньої ланки учасників АТО, за умови, коли ветеран АТО відповідає загальним вимогам, що висуваються до конкретної посади. Такі соціальні ліфти існують у Латвії, в Ізраїлі, в США, в Великобританії, в інших країнах, які мають позитивний досвід». (Експерт у соціальній сфері).

Таким чином, аналіз діяльності Львівського центру надання послуг учасникам бойових дій й Центру допомоги учасникам АТО та їх сім'ям (м. Дніпро); ознайомлення із основними методами роботи із учасниками бойових дій; вивчення основних потреби та практику надання послуг учасникам воєнних дій на Сході України, можна рекомендувати наступне: доповнити «Державно цільову програму фізичної, медичної, психологічної реабілітації та соціальної і професійної реадaptaції учасників антитерористичної операції та осіб, які залучалися та брали безпосередню участь у забезпеченні здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях на період до 2022

року» (Далі – Державна цільова програма). Доповненням до програми може стане впровадження соціально-психологічної підтримки, яку будуть надавати усі центри та служби надання послуг учасникам АТО (ООС). Надані рекомендації щодо доповнення до програма сприятиме успішному процесу соціальній адаптації учасників АТО (ООС) в період повернення до мирного життя. Відповідно до запитів учасників бойових дій доповнення до програма повинна включати наступне:

- співпрацю соціального працівника та психолога із учасником АТО (ООС), який щойно повернувся із зони воєнних дій;
- надання соціальним працівником інформації й проведення консультування щодо пільг, субсидій, грошових виплат та інших можливостей, що передбачено законодавством України;
- регулярні зустрічі із соціальним працівником та психологом. Візити соціального працівника до сім'ї, в якій проживає учасник російсько-української війни;
- повідомлення щодо можливих проєктів, цільовою аудиторією яких є саме учасники бойових дій;
- проведення часу у відпочинково-оздоровчому комплексі чи у реабілітаційному центрі із сім'єю або ж усамітнівшись. Фінансування – державне, місцеве, крім того і самих учасників АТО (ООС) заохочуватимуть до здійснення часткової оплати;
- опісля відпочинку, проведення консультацій щодо професійної діяльності: адаптація на попередньому місці праці, перекваліфікація, можливості пошуку у Центрі зайнятості; перелік ГО, БФ, держустанов, які зацікавлені у співпраці із учасниками АТО (ООС).

Задля ефективності впровадження програми доцільно визначити й описати у відповідних документах методи оцінки якості соціальних послуг, які будуть надавати учасникам АТО (ООС) та членам їх сімей. Серед методів оцінки якості послуг можна запропонувати: розробку опитувальника та анкетування учасників

АТО (ООС) та членів їх сімей; здійснення спостереження за процесом надання соціальних послуг повноваженими особами; проведення бесіди з персоналом Центру/ГО/БФ, які надавали б соціальні послуги учасникам бойових дій; також вивчення документації, особливу увагу приділяти аналізу звернень учасників АТО (ООС) та членів їх сімей та послуг, які вони отримали.

Відповідальним за здійснення оцінки повинна стати комісія, створена Департаментом соціального захисту населення у кожній області. У складі комісії повинні перебувати експерти соціальної сфери, які мають досвід співпраці із учасниками АТО (ООС) та членами їх сімей; а також учасники бойових дій, які є компетентними у сфері надання соціальних послуг.

Необхідно звернути увагу на те, що в Україні наявний дефіцит соціальних працівників, які б мали сформовані вміння та навички, глибокі знання щодо співпраці із учасниками бойових дій. Потрібно запровадити спеціалізоване навчання, аби у кожній області, місті та громаді були високо кваліфіковані соціальні працівники. Навчальна програма повинна включати не лише вивчення специфіки повернення учасників бойових дій до мирного життя, але й особливості сімейно орієнтованого підходу до роботи із членами сімей військовослужбовців. Опіраючись на «Державно цільову програму», соціальні працівники зможуть успішно працювати та якісно надавати послуги учасникам АТО (ООС) та членам їх сімей.

Такі рекомендації щодо доповнення до програми необхідно як найшвидше впроваджувати, оскільки воєнні дії на Сході України досі тривають. Статус учасника бойових дій щомісяця зростає. Єдиної реєстру щодо кількості вчинених самогубств серед учасників АТО (ООС) досі немає.

Висновки до другого розділу

Дослідження показало, що першочерговою потребою учасника АТО (ООС) опісля повернення додому є соціально-психологічна підтримка. Результати

опитування учасників АТО (ООС) відображують те, що необхідною умовою в періоді повернення додому є не лише повага та вдячність ветерану АТО (ООС), але можливість отримати якісні соціальні послуги та професійну психологічну підтримку. Проте більшість респонденти (учасники АТО (ООС)) під визначенням «соціальних послуг» розуміють лише фінансову допомогу.

З'ясовано, що Уряд України започаткував активну видачу законодавчих актів, які б регулювали процес надання послуг учасникам україно-російської війни. Виявлено, що в законодавчій базі України з питань соціальної підтримки учасників АТО (ООС) не існує встановленого механізму виконання актів.

Вивчення діяльності Львівського центру надання послуг учасникам бойових дій та Центру допомоги учасникам АТО (ООС) та їх сім'ям (м. Дніпро) виявило відсутність якісних показників надання послуг, оскільки у звітах встановлені лише кількісні показники роботи. Встановили, що в Україні досі не існує системи моніторингу якості надання послуг, а це ускладнює ефективність та прозорість виконання завдань.

Підсумовано результати опитування експертів. Респонденти зазначають про необхідність розробки комплексної допомоги учасникам бойових дій. Якщо ж не удосконалювати процес надання соціальних послуг та психологічної підтримки, то через п'ять років наслідки можуть бути трагічними для України.

Рекомендовано удосконалити «Державно цільову програму фізичної, медичної, психологічної реабілітації та соціальної і професійної реадaptaції учасників антитерористичної операції та осіб, які залучалися та брали безпосередню участь у забезпеченні здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях на період до 2022 року». Впровадження рекомендацій щодо доповнення до програми дозволить учасникам бойових дій здійснювати успішну адаптацію до мирного життя. Вищезазначена програма стане базовою у роботі всіх українських центрів (ГО, БФ тощо), які надаватимуть послуги учасниками АТО (ООС).

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

1. Наукова література подає інформацію про те, що повертаючись із зони конфлікту, учасник бойових дій стикається із складним процесом адаптації до мирного життя. Наслідки війни чи збройного конфлікту негативно впливають на учасників бойових дій: погіршення психофізичного здоров'я та здатності демобілізованого бійця самостійно рефлексувати щодо набутого досвіду. Вищезазначені наслідки можуть породжувати алкоголізм, наркоманію, агресивну або аморальну поведінку серед ветеранів війни.
2. Аналіз закордонного та вітчизняного досвіду соціальної підтримки учасників бойових дій свідчить, що Ізраїль та США можуть слугувати для України успішним прикладом соціальної підтримки військовослужбовців, які повертаються до мирного життя після участі у військових операціях.
3. З початку російської агресії проти України, нормативно-правова база з питань соціальної підтримки учасників бойових дій зазнала зміни. Уряд України намагався урегулювати процес надання послуг учасникам АТО (ООС), зокрема шляхом ухвалення Державної цільової програми з фізичної, медичної, психологічної реабілітації і соціальної та професійної реадaptaції учасників антитерористичної операції. Проте реального механізму виконання цієї програми не сформовано.
4. Проведене опитування учасників АТО (ООС) дає можливість визначити основні потреби та запити, які виникають у демобілізованого бійця в процесі адаптації до мирного життя. Дослідження показало, що першочерговою потребою учасника АТО (ООС) опісля повернення додому є соціально-психологічна підтримка. Учасники АТО (ООС) зазначають, що великі очікування покладали на сім'ю та суспільство, на відмінно від держави. Узагальнення результатів дослідження показало, що необхідною

умовою в періоді повернення додому є повага та вдячність, розуміння набутого досвіду. У відповідях фігурують думки щодо соціальних послуг, як можливість оформлення пільг та субсидій, отримання фінансової допомоги тощо.

5. Проведене опитування експертів дає підстави розуміти, що відбувається розвиток програм соціальної підтримки учасників АТО (ООС), які розробляю на державному рівні. Слабкою стороною цих програм є недостатня ефективність у реалізації. З'ясовано, що учасники АТО (ООС) не отримували якісних соціальних послуг чи соціальної підтримки в процесі адаптації до мирного життя.
6. Вивчено діяльність Львівського центру надання послуг учасникам бойових дій та Центру надання допомоги учасникам АТО та їх сім'ям. За результатами нашого дослідження, з одного боку, ці заклади проводять діяльність, яка сприяє соціальній адаптації учасника АТО (ООС) до мирного життя. З іншого боку, складно говорити про ефективність виконання лише за кількісними показниками. При цьому варто зазначити, що в Україні не розроблено механізм моніторингу якості надання послуг.
7. Рекомендовано доповнити державно цільову програму надання послуг УБД. Впровадження такої програми дозволить учасникам бойових дій здійснювати успішну адаптацію до мирного життя. Доповнення до програма повинні передбачати: співпрацю соціального працівника та психолога із учасником; надання інформації й проведення консультування щодо пільг, субсидій, грошових виплат та інших можливостей, що передбачено законодавством України; проведення часу у відпочинково-оздоровчому комплексі чи у реабілітаційному центрі із сім'єю або ж усамітнівшись; надання консультацій щодо професійної діяльності: адаптація на попередньому місці праці, перекваліфікація, можливості пошуку у Центрі зайнятості.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Бриндіков Ю.Л. (2018) *Теорія та практика реабілітації військовослужбовців учасників бойових дій в системі соціальних служб*: Дис. ... докт. пед. наук за спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка». Хмельницький: Хмельницький національний університет. Доступно: http://tnpu.edu.ua/naukova-robota/documents-download/d-58-053-03/Dis_Bryndikov.pdf
- Верховна Рада (1993). *Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту*: Закон України № 3552-ХІІ від 22.10.93 Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#n12>
- Верховна Рада (2014а). *Про затвердження Порядку надання та позбавлення статусу учасника бойових дій осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення чи у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їх здійснення*: Закон України № 413 від 20 серпня 2014 р. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/413-2014-%D0%BF>
- Верховна Рада (2014б). *Про утворення Державної служби України у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції*: Закон України № 326 від 11 серпня 2014 р. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2014-%D0%BF>
- Верховна Рада (2018). *Про затвердження Державної цільової програми з фізичної, медичної, психологічної реабілітації і соціальної та професійної реадптації учасників антитерористичної операції та осіб, які брали участь у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їх здійснення, на період до 2022 року*:

- Закон України № 1021 від 5 грудня 2018 р. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1021-2018-%D0%BF>
- Ворона П. (2018). *Соціальна адаптація учасників українсько-російської війни на Сході України: вітчизняний та зарубіжний досвід*. Доступно: <http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/6930/1/17.pdf>
- Ворона П. В., Ворона Л. І. (2016) Посттравматичний синдром викликаний зоною АТО та особливості його подолання: педагогіко-психологічні аспекти. *Імідж сучасного педагога*. № 9. С. 49-52
- Гусак Н. Є., Нескородяна О. П. (2016) Військові соціальні працівники в Сполучених Штатах Америки. *Наукові записки НаУКМА*. Т. 188: Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота. С. 61-65. Доступно: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/10817/Husak_Neskorodiana_Viiskovi_sotsialni_pratsivnyky.pdf
- Демчина М. (2018). У 2018 році Львівський центр надання послуг учасникам бойових дій надав майже 11 тисяч різноманітних послуг бійцям та їх рідним. *Львівська міська рада*. Доступно: <https://city-adm.lviv.ua/news/society/social-sphere/252157-u-2018-rotsi-lvivskiyi-tsentr-nadannia-posluh-uchasnykam-boiovykh-dii-nadav-maizhe-11-tysiach-riznomanitnykh-posluh-biitsiam-ta-ikh-ridnym>
- Державна служба України у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції (2018). *Звіт за 2018 рік*. Доступно: <http://dsvv.gov.ua/wp-content/uploads/2019/02/Prezentatsiia-dlia-publichnoho-zvitu-2018-nova-2.pdf>
- Державна служба України у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції (2019). *Інформація щодо надання статусу учасника бойових дій*. Доступно: <http://dsvv.gov.ua/dostup-do-publichnoji-informatsiji/informatsiya-schodo-nadannya-statusu-uchasnyka-bojovyh-dij.html>
- Державний експертний центр МОЗ України (2016). *Посттравматичний стресовий розлад. Адаптована клінічна настанова, заснована на доказах*.

Доступно:

http://mtd.dec.gov.ua/images/dodatki/2016_121_PTZR/2016_121_AKN_PTZR.pdf

Дрозда А. (2018). *Військові ветерани Львівщини здобули 12 медалей на національних «Іграх нескорених»*. Доступно:

<https://zaxid.net/viyskovi-veterani-lvivshhini-zdobuli-12-medaley-na-natsionalnih-igrah-neskorenih-n1456677>

Зайцев А. А. (2008). Проблема здоровья и адаптации военнослужащих, принимавших участие в современных локальных войнах и вооруженных конфликтах. Томск.

Капська А.Й. (2015) Технології соціально-педагогічної роботи з сім'ями. Київ: Видавничий дім «Слово».

Кісарчук З.Г., Омельченко Я. М., Лазос Г. П., Литвиненко Л.І., Царенко Л.Г. (2015). Психологічна допомога постраждалим внаслідок кризових травматичних. Доступно:

http://mtd.dec.gov.ua/images/dodatki/2016_121_PTZR/2016_121_YKPMR_PTZR.pdf

Кокун О.М., Агаєв Н.А., Пішко І.О., Лозінська Н.С. (2015). Основи психологічної допомоги військовослужбовцям в умовах бойових дій. Київ: НДЦ ГП ЗСУ. Доступно:

http://lib.iitta.gov.ua/11222/1/%D0%9F%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA_2015.pdf

Корреспондент.net (2018). *Самогубства в армії. Лякаюче зростання чи норма?*. Доступно: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/3945086-samohubstva-v-armii-liakauiche-zrostannia-chy-norma>

Корчевна О. В. (2006) Психологічна підтримка безробітних у формуванні їхньої активності на ринку праці. *Ринок праці та зайнятість населення*. №2 (10). С. 38-41.

Леменов О. (2014). Допомога армії: досвід Ізраїлю. *Економічна правда*. Доступно: <https://www.epravda.com.ua/columns/2014/08/11/481827/>

Львівська міська рада (2014). *Про затвердження Комплексної програми підтримки учасників антитерористичної операції та членів їх сімей, постраждалих учасників Революції Гідності та членів їх сімей, членів сімей Героїв Небесної Сотні – мешканців м. Львова*: Ухвала № 3700. Доступно: [https://www8.city-adm.lviv.ua/inteam/uhvaly.nsf/\(SearchForWeb\)/ABED68387222049CC2257D2C004208E5?OpenDocument](https://www8.city-adm.lviv.ua/inteam/uhvaly.nsf/(SearchForWeb)/ABED68387222049CC2257D2C004208E5?OpenDocument)

Львівська міська рада (2017). *Про затвердження штатної чисельності Львівського центру надання послуг учасникам бойових дій*: Рішення № 266. Доступно: [https://www8.city-adm.lviv.ua/Pool/Info/doclmr_1.NSF/\(SearchForWeb\)/AE6EA56C7196F96FC22580FB00417FEE?OpenDocument](https://www8.city-adm.lviv.ua/Pool/Info/doclmr_1.NSF/(SearchForWeb)/AE6EA56C7196F96FC22580FB00417FEE?OpenDocument)

Львівський Центр надання послуг учасникам бойових дій (2017). *Звіт діяльності*.

Львівський Центр надання послуг учасникам бойових дій (2018а). *Звіт діяльності*.

Львівський Центр надання послуг учасникам бойових дій (2018б). *Посадова інструкція соціального працівника ЛЦНП УБД*.

МОЗ (2014). *Діагностика, терапія та профілактика медико-психологічних наслідків бойових дій в сучасних умовах*. Доступно: <http://www.health-loda.gov.ua/files/met.recom..pdf>

МОЗ (2016) *Уніфікований первинної, вторинної (спеціалізованої) та третинної (високоспеціалізованої) медичної допомоги. Реакція на важкий стрес та розлади адаптації. Посттравматичний стресовий розлад*: Наказ № 121. Доступно: http://mtd.dec.gov.ua/images/dodatki/2016_121_PTZR/2016_121_YKPRD_PTZR.pdf

- Охорона психічного здоров'я в умовах війни* (2017). Пер. з англ. Т. Семигіна, І. Павленко, Є. Овсяннікова [та ін.]. Київ: Наш формат. Доступно: https://www.researchgate.net/publication/330657690_Ohorona_psihichnogo_zdorov'a_v_umovah_vijni_Pereklad_z_angl
- Палієнко Т., Семигіна Т. (2016). *Психосоціальна підтримка ветеранів війни та цивільних, які постраждали через збройний конфлікт*. Київ. Доступно: <https://bit.ly/2IBwwHp>
- Президент України (2015). *Про додаткові заходи щодо соціального захисту учасників антитерористичної операції*: Указ Президента України № 570 від 18.03.2015 р. Доступно: <https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/150/2015>
- Прилипко С. М. (2007). *Предмет права соціального забезпечення* : дис. докт. юрид. наук : спец. 12.00.05. Національна академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків.
- Приходько І.І. (ред.) (2016). *Психологія екстремальної діяльності*. Харків: НА НГУ, 2016. 571 с.
- Семигіна Т. В. (2017а). Психосоціальна підтримка тих, хто пережив війну: завдання для політики. *Збірник статей та тез доповідей за матеріалами IV Всеукр. наук.-практ.конф. з міжнар. участю «Розвиток основних напрямів соціогуманітарних наук: проблеми та перспективи»*. Дніпро: ДДТУ, 2017. Доступно: <http://bit.ly/2H3VDPi>
- Семигіна Т. (2017б). Психосоціальна реабілітація комбатантів: міжнародна та вітчизняна практика. *Актуальні проблеми соціально-правового статусу осіб, постраждалих під час проведення АТО: Зб. матеріалів всеукр.наук.-практ. конф.* Київ: Академія праці, соціальних відносин і туризму. Доступно: <http://bit.ly/2EuWRVg>
- Тополь О. В. (2015) Соціально-психологічна реабілітація учасників антитерористичної операції. *Вісник Черкаського державного пед. ун-ту*. Вип. 124. С. 230-233.

Українська правда (2018) *Матіос озвучив офіційну статистику самогубств серед військових АТО*. Доступно:

<https://www.pravda.com.ua/news/2018/04/26/7178767/>

Уніфікований клінічний протокол первинної, вторинної (спеціалізованої) та третинної (високоспеціалізованої) медичної допомоги (УКПМД) (2016).

«Реакція на важкий стрес та розлади адаптації. Посттравматичний стресовий розлад». Доступно:

http://mtd.dec.gov.ua/images/dodatki/2016_121_PTZR/2016_121_YKPMД_PT_SR.pdf

Центр надання допомоги учасникам АТО та їх сім'ям (2018). *Звіт діяльності*

Циганенко Г. (ред.) (2015). *Ми пережили: Техніки відновлення для сімей, військових, цивільних та дітей*. Київ: Психологічна кризова служба.

Доступно: <https://bit.ly/2wH6CtU>

Юридична Сотня (2017). *Забезпечення потреб учасників російсько-української війни на місцевому рівні: Аналітичний звіт* Доступно:

<https://legal100.org.ua/wp-content/uploads/2018/07/zvit-sotsialnyi-zakhyst-veteraniv.pdf>

112.ua (2018). *Суїцид в армії: В январі 11 воєннослужащих покончили життя самоубійством*. Доступно: [https://112.ua/mnenie/suicid-v-armii-nabiraet-](https://112.ua/mnenie/suicid-v-armii-nabiraet-oboroty-v-yanvare-11-voennosluzhashhih-pokonchili-zhizn-samoubiystvom-432304.html)

[oboroty-v-yanvare-11-voennosluzhashhih-pokonchili-zhizn-samoubiystvom-432304.html](https://112.ua/mnenie/suicid-v-armii-nabiraet-oboroty-v-yanvare-11-voennosluzhashhih-pokonchili-zhizn-samoubiystvom-432304.html)

Gottstat (2017). *В Україні створено реєстр бійців АТО, які здійснили суїцид*.

Доступно: <https://gottstat.com/cl/v-ukraine-sozdali-reestr-boycov-ato-kotorye-sovershili-55668.html>

Social Work License Map (2019). *Military Social Work*. Accessed at:

<https://socialworklicensemap.com/become-a-social-worker/social-worker-careers/military-social-work/>

Tulane University (2018). *What is Military Social Work?* Accessed at:

<https://socialwork.tulane.edu/blog/what-is-military-social-work>

ДОДАТОК А**Гайд
для інтерв'ю з учасниками бойових дій**

Шановний респонденте!

Дякую Вам, що погодились на проведення інтерв'ю, яке відбувається у рамках магістерської роботи на тему: «Практика соціальної підтримки учасників АТО (ООС) в процесі адаптації до мирного життя». Ми гарантуємо конфіденційність Ваших відповідей. Крім цього, Ваші відповіді та відповіді інших респондентів будуть використані для інтегрованого аналізу, а результати опитування будуть представлені в узагальненому вигляді виключно з науковою метою.

Загальні дані про респондента:

- Ім'я (без прізвища)
 - Вік
 - Освіта: (середня; середня спеціальна; неповна вища; вища)
 - Тривалість перебування в АТО/ООС
1. В період демобілізації, чого Ви очікували від держави, суспільства, сім'ї? Чи справдились ці очікування?
 2. Чого, на Вашу думку, найбільше потребує учасник бойових дій в період повернення додому?
 3. Наскільки для УДБ та його сім'ї важливо отримувати підтримку від соціального працівника чи психолога?
 4. Чи отримували Ви особисто соціальні послуги? Якщо так, то які саме? Якщо ні, то чому?
 5. Чи залучали Вас якимось чином до отримання чи надання послуг або ж допомоги (до співпраці) опісля повернення додому? Якщо так, то як саме?

6. Чи знаєте Ви учасників бойових дій, які потребували соціально-психологічної допомоги, але не стали за нею звертатися? Чим, на Вашу думку, це можна пояснити?
7. Якою, на Вашу думку, повинна бути система соціальної та психологічної допомоги УБД, які перебувають у періоді складної адаптації до мирного життя?
8. Чи хотіли б Ви брати участь громадському житті чи творити зміни у своїй громаді/місті?

Дякую за відповіді!

ДОДАТОК Б**Гайд
для інтерв'ю з експертами**

Шановний респонденте!

Дякую Вам, що погодились на проведення інтерв'ю, яке відбувається у рамках магістерської роботи на тему: «Практика соціальної підтримки учасників АТО (ООС) в процесі адаптації до мирного життя». Ми гарантуємо конфіденційність Ваших відповідей. Крім цього, Ваші відповіді та відповіді інших респондентів будуть використані для інтегрованого аналізу, а результати опитування будуть представлені в узагальненому вигляді виключно з науковою метою.

Загальні дані про респондента:

- **Ім'я (без прізвища)**
- **Вік**
- **Професія:**
 - Соціальний працівник
 - Експерт у соціальній сфері
 - Психолог
 - Військовий капелан
 - Інше: (яка?)

1. Розкажіть коротко про специфіку Вашої роботи із учасниками бойових дій.
2. Якої соціальної підтримки потребують учасники бойових дій опісля повернення додому?

3. Хто, на Вашу думку, має її надавати (держава, місцева громада, ветеранські організації, волонтери тощо)?
4. Яким чином залучають УБД до отримання послуг (або ж до співпраці) ?
5. Які найбільші труднощі виникають в УБД у процесі повернення до мирного життя?
6. Наскільки готові військовослужбовці брати на себе відповідальність за процес адаптації до мирного життя?
7. Наскільки держава сприяє процесу адаптація УБД до мирного життя?
8. Яким чином суспільство може сприяти процесу адаптації та реінтеграції УБД до мирного життя?
9. Над чим потрібно буде працювати нашій державі у наступному році, щоб підвищувати якість надання послуг УБД?
10. Якщо не удосконалювати процес надання послуг та не сприяти процесу адаптації УБД до мирного життя, то які наслідки можуть нас чекати через років 5?

Дякую за відповіді!

ДОДАТОК В

**Дані про респондентів
(Учасники бойових дій)**

Ім'я	Вік	Освіта: Середня, середня спеціальна; неповна вища; вища	Тривалість перебування в АТО/ООС	Вид служби
Олег	35 р.	Середня спеціальна	2014-2015рр. (9 місяців)	Доброволець
Тарас	26 р.	Неповна вища	2015-2017рр. (1 рік, 5 місяців)	ЗСУ
Данило	38 р.	Вища	2014-2015рр. (7 місяців)	ЗСУ
Владислав	31 р.	Дві вищі	2017-2018рр. (1 рік, 5 місяців)	ЗСУ
Руслан	24 р.	Неповні дві вищі	2014-2015рр. (5 місяців)	Доброволець
Анатолій	57 р.	Вища	2015-2017рр. (1 рік, 3 місяців)	ЗСУ
Ярослав	29 р.	Вища	2015-2019рр. (3 роки, 3 місяців)	ЗСУ
Ярослав	34 р.	Вища	2016-2018рр. (1 рік, 7 місяці)	ЗСУ
Володимир	63 р.	Середня спеціальна	2014-2015рр. (9 місяців)	Доброволець
Роман	44 р.	Вища	2015-2017рр. (9 місяців)	ЗСУ

ДОДАТОК Г

**Дані про респондентів
(експерти)**

Ім'я	Вік	Професія
Катерина	34 р.	Соціальна працівниця
Дмитро	42 р.	Соціальний працівник
Богдана	40 р.	Соціальна працівниця
Ігор	38 р.	Соціальний працівник
Тарас	36 р.	Соціальний працівник
Оксана	43 р.	Експерт у соціальній сфері
Ірина	38 р.	Психолог
Катерина	33 р.	Психолог
о. Тарас	55 р.	Військовий капелан
о. Володимир	54 р.	Військовий капелан
Роман	49 р.	Психотерапевт